

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2012

Šimon Uxa

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Šimon Uxa

**Využití jugoslávského experimentu jako
inspirace pro reformní proces v Československu**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Šimon Uxa**

Vedoucí práce: **PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

UXA, Šimon. *Využití jugoslávského experimentu jako inspirace pro reformní proces v Československu*. Praha, 2012. 58 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc.

Abstrakt

Práce *Využití jugoslávského experimentu jako inspirace pro československé reformy z období Pražského jara* je věnována srovnání základních prvků jugoslávského samosprávného modelu, který se v balkánském státě vyvíjel od konce 40. let minulého století a předních vizí a cílů československého reformního procesu z druhé poloviny let šedesátých. Hospodářský systém Titovy Jugoslávie představoval fakticky jedinou alternativu direktivního sovětského modelu, který po vzoru Sovětského svazu kopírovaly ostatní státy východního bloku. Zejména z tohoto důvodu je tedy velice pravděpodobné, že českoslovenští odborníci při zdokonalování vlastní hospodářské řídicí soustavy hledali inspiraci v již zaběhlém jugoslávském systému, jehož pozitiva i nedostatky již byly prokázány v praxi. Pro potřeby této komparace bylo vybráno pět hlavních pilířů obou hospodářských systémů, kterými jsou: plánování, postavení podniků, cenová soustava, zahraniční obchod a soukromé podnikání. Výběr těchto sledovaných jevů je podmíněn již jejich samotnou existencí a především značným významem pro jugoslávský experiment i reformy Pražského jara.

Abstract

The paper *Utilisation of the Yugoslav experiment as an inspiration for the Czechoslovak reforms in the period of the Prague Spring* deals with a comparison between the fundamental elements of the Yugoslav self-management model, which started to develop in the Balkan country from the end of the 1940s, and the prevailing visions and targets of the Czechoslovak reform process of the second half of the 1960s. The economic system of the

Tito Yugoslavia represented, in fact, the only alternative to the directive Soviet model which was copied from the Soviet Union by other countries of the East Block. It is mainly for this reason why it is highly possible that the Czechoslovak experts looked for an inspiration in the already working Yugoslav system whose strong and weak points could already be seen in practice. For the purpose of this comparison, we have chosen five main backbones of both economic systems, as follows: planning, position of enterprises, price system, foreign trade and private enterprise. The selection of the phenomena is conditioned by their existence itself, and mainly by their significant importance for both the Yugoslav experiment and the reforms of the Prague Spring.

Klíčová slova

Jugoslávie, samosprávny socializmus, Československo, reformní proces, 60. léta 20. století, plánování, cenová soustava, postavení podniků

Keywords

Yugoslavia, self-governing socialism, Czechoslovakia, reform process, 1960s, planning, price system, position of enterprises

Rozsah práce: 131 147 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Kladně dne 17. května 2012

Šimon Uxa

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval panu PhDr. Miroslavu Tejchmanovi, DrSc. za jeho vstřícnost a pomoc při vedení práce, dále bych chtěl poděkovat panu RSDr. Jiřímu Kopsovi za jeho ochotu při některých korekturách práce a v neposlední řadě bych velice rád poděkoval svým rodičům a partnerce za podporu, kterou mi poskytovali po celou dobu mého dosavadního studia.

Institut mezinárodních studií
Projekt bakalářské práce

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	
Jméno:	Šimon Uxa
E-mail:	simiux@seznam.cz
Semestr:	šestý
Akademický rok:	2011/2012
Název práce:	Využití Jugoslávského experimentu jako inspirace pro reformní proces v Československu
Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):	druhý semestr, akademický rok 2011/2012
Vedoucí bakalářského semináře:	Doc. PhDr. Jiří Vykoukal CSc.
Vedoucí práce (není povinné):	Doc. PhDr. Miroslav Tejchman DrSc.
Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):	Problematika reformního procesu v Československu roku 1968 a následná intervence vojsk Sovětského svazu, NDR, Polska, Maďarska a Bulharska je jedním z nejdůležitějších milníků naší historie a byla již několikrát analyzována, přesto však zůstává v tomto tématu několik otázek, které nebyly dostatečně charakterizovány a objasněny. Do tohoto prostoru spadá i otázka, "Do jaké míry se nechali českoslovenští reformní politici ovlivnit tzv. jugoslávským experimentem?"
Předpokládaný cíl (5 řádek):	Cílem práce je odhalit jisté podobnosti mezi socialistickým vývojem v Jugoslávii a vizemi reformních politiků v Československu v 60. letech 20. století, které prvky jugoslávského modelu představovaly atraktivní možnosti pro vedoucí muže komunistické strany Československa, kteří se v průběhu Pražského jara pokoušeli zejména o ekonomické reformy. Cílem celé práce je tedy samotné posouzení faktu, jak dalece a především ve kterých aspektech se nechalo Dubčekovo vedení inspirovat Jugoslávií.
Základní charakteristika tématu (10 řádek):	Záhy po skončení druhé světové války a téměř okamžitým vypuknutím války studené se odehrál první významný konflikt uprostřed tzv. východního bloku. Aktéry tohoto střetu byl samotný Sovětský svaz, který se dostal do ostrého ideologického střetu s jugoslávskými komunisty. Tento konflikt, vyvolaný odporem Titovy Jugoslávie vůči mocenské politice Sovětů vůči vlastním spojencům nakonec odsoudil balkánský stát k oficiálnímu vyhoštění ze struktur východního bloku. Díky této události se v Jugoslávii vyvinul zcela ojedinělý model socialismu, který se od ostatních států sovětské sféry moci odlišoval především v oblasti hospodářství a samosprávy. Tento odlišný model socialistického vedení státu vešel ve známost pod označením "Jugoslávský experiment" a stal se inspirací pro nemálo kritiků středo- a východoevropských režimů. Tento fakt se odrazil i v 60. letech v Československu, tedy v době, kdy se vedení KSČ snažilo překlenout nepříznivou ekonomickou situaci země ekonomickými reformami a jednou z možných cest představoval také jugoslávský model.
Předpokládaná struktura práce (10 řádek):	Úvodní část celé práce by se soustředila na bližší charakteristiku samotných československo - jugoslávských vztahů od konce druhé světové války až do období Pražského jara. Následující kapitola je věnována vybraným souvislostem jugoslávského experimentu, z nichž nejdůležitější je vývoj plánování, postavení podniků a cenová soustava. V pořadí třetí kapitola

bude strukturována zcela totožně jako část předcházející a její hlavní náplní bude charakteristika nejdůležitějších bodů ekonomické reformy Pražského jara. Pro potřeby komparace jsou záměrně zvoleny u obou událostí shodné prvky ekonomických modelů a mechanismů na jejichž podobnosti budeme moci potvrdit základní hypotézu práce, tedy že základní specifiky jugoslávského samosprávného modelu reálně ovlivnily a v některých případech přímo inspirovaly československé reformní politiky ve druhé polovině 60. let. Informace získané z těchto dvou nejdůležitějších kapitol budou poté shrnuty v detailnějším závěru celé bakalářské práce.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

- Bicanic Rudolf, Economic policy in Yugoslavia, Cambridge, 1973
 Durman Karel, Útěk od praporů: Kreml a krize impéria v letech 1964-1991, Universita Karlova, Praha, 2004
 Kaplan Karel, Kořeny československé reformy v roce 1968, nakl. Doplněk, Brno, 2000
 Kohout Luboš,
 Maksimovic Ivan, Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi, nakl. Academia, Praha, 1965
 Navrátil Jaromír, Vondrová Jitka, Komunistická strana Československa: Pokus o reformu, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 1999
 Opat Jaroslav, K vývoji samosprávy v Jugoslávii, Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii, Praha, 1968
 Pelikán Jan, Jugoslávie a Pražské jaro, Universita Karlova, Togg, 2008
 Pirjevec Jože, Jugoslávie 1918-1992: Vznik, rozvoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie, nakl. Argo, Praha, 2000
 Rusinow Dennison, The Yugoslav experiment, Hurst nad company, London, 1977
 Srpen 1968: čtyřicet let poté, sborník textů, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, 2008
 Stádník Miloš, Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii, Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1967
 Šik Ota, Ekonomika a zájmy, nakl. Svoboda, Praha, 1968
 Šik Ota, K problematice socialistických zbožních vztahů, Československá akademie věd, Praha, 1965
 Štrougal Lubomír, Paměti a úvahy, nakl. Epoque, Praha 2009
 Tejchman Miroslav, Litera Bohuslav, Moskva a socialistické země na Balkáně, Historický ústav, Praha, 2009
 Vondrová Jitka, Ekonomická reforma 1965-1969, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2010
 Vondrová Jitka, Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996
 Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, nakl. Libri, Praha, 2000
 Waterstone Albert, Planing in Yugoslavia

Podpis studenta a datum

Pavel Jura

9.6.2011

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře	14.6.2011	<i>[Podpis]</i>
Garant oboru	14.6.2011	<i>[Podpis]</i>

Obsah

ÚVOD	2
1. VÝVOJ ČESKOSLOVENSKO - JUGOSLÁVSKÝCH VZTAHŮ	9
2. JUGOSLÁVSKÝ EXPERIMENT	14
2.1. <i>Samosprávný model a plánování</i>	14
2.2. <i>Role podniků a pracovních kolektivů</i>	17
2.3. <i>Vývoj cenové soustavy</i>	20
2.4. <i>Specifika zahraničního obchodu</i>	24
2.5. <i>Jugoslávský model a vztah k soukromému podnikání</i>	26
3. ČESKOSLOVENSKÝ REFORMNÍ PROCES	28
3.1. <i>Nový přístup k plánování</i>	28
3.2. <i>Postavení podniků</i>	31
3.3. <i>Cenová soustava</i>	34
3.4. <i>Podpora zahraničního obchodu</i>	38
3.5. <i>Vlastnické vztahy a soukromé podnikání</i>	41
ZÁVĚR	43
SUMMARY	46
POUŽITÁ LITERATURA	48

Úvod

Z nedávné historie dobře známé termíny jugoslávský experiment a Pražské jaro představují na první pohled dva minimálně související jevy, které se rozcházejí nejen teritoriálně, ale též časově. Avšak při bližším a detailnějším přístupu k těmto událostem zjistíme, že zde jistá spojitost reálně existuje. Jugoslávský model socialismu, stejně jako reformní proces v Československu z druhé poloviny 60. let 20. století jsou prezentovány jako určitý vzdor, nesouhlas, či hereze uprostřed sovětského bloku. Jestliže přistoupíme na podobnou definici celé problematiky, zcela logicky nám vyvstane otázka, jestli jsou tyto procesy nějakým způsobem propojeny a zda je možné odhalit nějaké společné aspekty obou událostí. V této situaci je vhodné položit si stěžejní otázku celé bakalářské práce: „Do jaké míry představoval jugoslávský experiment inspiraci pro československé reformní politiky Pražského jara?“ Kombinace dobře známého, a pro českou společnost stále živého tématu viděného v tomto případě poněkud novým pohledem vytváří dostatečný prostor pro zpracování zcela identické a samostatně stojící práce.

Odpovědi na tuto otázku umožní nejen zodpovědět a zkompletovat téma celé práce, ale navíc nám pomohou vytvořit jasně patrnou paralelu mezi jugoslávskou cestou k dosažení socialismu a Pražským jarem, které bývá občas označováno za československý obrodný proces. S ohledem na rozsah práce však není možné detailněji zkoumat veškeré souvislosti jednotlivých událostí, stejně tak všechny faktory je ovlivňující. Z tohoto důvodu budou hlavní sledovanou linií celé práce pouze případné podobnosti a shodné prvky v ekonomické sféře, které by prokázaly, že se Dubčekovo vedení nechalo při plánování nových reforem inspirovat jugoslávským experimentem z přelomu 40. a 50. let minulého století. Stěžejními pro celé téma bude především detailnější rozbor problematiky plánování hospodářství, řízení podniků, vlastnických a zbožních vztahů či postavení soukromého podnikání a zahraničního obchodu. Určitou formou srovnání, či lépe řečeno porovnání těchto jednotlivých součástí hospodářské oblasti Jugoslávie s ideály a vizemi Pražského jara dostaneme dostatečnou materiální základnu pro zodpovězení hlavní otázky bakalářské práce.

Vzhledem k historickému a mezinárodně vědnímu vývoji obou států po skončení druhé světové války může působit jejich určité propojení v tématu práce poněkud překvapivě. Přes dobré vztahy Československa s Jugoslávií v prvních počátečních letech, které byly zdánlivě ještě více utuženy po komunistickém převratu v Československu v únoru 1948 nastal ještě tentýž rok naprostý zlom, který zapříčinila sovětsko – jugoslávská roztržka. Po této události přerušilo Československo po vzoru Sovětského svazu s Jugoslávií vzájemné vztahy.

Období izolace trvalo až do let 1955 – 1956 kdy došlo k pozvolnému zlepšení vztahů socialistických zemí k Jugoslávii, které však stále nebyly zdaleka ideální což se projevilo další krizí v roce 1958. Pro lepší názornost se můžeme podívat na celou problematiku prostřednictvím publikací vydaných v těchto letech a na způsob jakým stylem byla v Československu Jugoslávie prezentována.

Jak je již uvedeno na začátku předchozího odstavce, krátce po válce byla Jugoslávie považována za blízkého spojence, což dokládá fakt, že v letech 1945 a 1947 byla například publikována díla jugoslávského vůdce Josipa Broze Tita *Boj za osvobození Jugoslávie*¹, či *Cesta nové Jugoslávie*². V roce 1946 byl navíc vydán Titův životopis autorky Květy Milcové³. Ještě v období krátce před rozuzlením zmíněné roztržky vycházely dokonce studie věnované vizím nově se tvořící hospodářské soustavy. Uveďme alespoň publikaci Jaroslava Fuseka *Lidová správa v Jugoslávii*⁴ z roku 1947.

Těsně po událostech vedoucích k izolaci Jugoslávie a jejímu obvinění z revizionismu vzniká určité informační vakuum, které je začátkem 50. let nahrazeno drtivou kritikou Titovy Jugoslávie. V tomto období lze zaznamenat značný počet publikací odsuzujících jugoslávský režim, jejichž autory jsou především sovětští, ale též francouzští, či polští autoři. Rád bych zmínil alespoň práce sovětských autorů Borise Gribanova *Titova banda, nástroj americko-anglických podněcovatelů války*⁵ (rok vydání 1952) a Kirsanovu knihu *Jugoslávský lid pod vládou fašistických zaprodanců amerického imperialismu*⁶ (rok vydání 1951). Do českého jazyka byly v roce 1951 přeloženy také knihy francouzských komunistických intelektuálů, Renauda de Jouvenela *Tito, maršál zrádců*⁷ a Dominiquea Desantiho *Tito zradil národ*.⁸ Z domácí tvorby lze zmínit například publikaci Jana Světlého *Národ nepokoříš: rok svědkem Titovy zrady*⁹ (rok vydání 1950).

Výrazná změna nastala v roce 1956, kdy došlo ke opětovnému sblížení Jugoslávie se sovětským blokem. Patrně nejlépe o této proměně vypovídá publikace Jiřího Hronka

¹ Tito Josip Broz, *Boj za osvobození Jugoslávie: Články a řeči z boje za osvobození národa 1941-1945*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1946), 282 s.

² Tito Josip Broz, *Cesta nové Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1945), 31 s.

³ Milcová Květa, *Maršál Tito*, (Praha: Svaz přátel Titovy Jugoslávie, 1945), 23 s.

⁴ Fusek Jaroslav, *Lidová správa v Jugoslávii*, (Praha: Ministerstvo vnitra, 1947), 77 s.

⁵ Gribanov Boris Timofejevič, *Titova banda, nástroj americko-anglických podněcovatelů války*, (Praha: Naše vojsko, 1952), 128 s.

⁶ Kirsanov Vladimír, *Jugoslávský lid pod vládou fašistických zaprodanců amerického imperialismu*, (Praha: Slovanské nakladatelství, 1951), 76 s.

⁷ Jouvenel Renaud de, *Tito, maršál zrádců*, (Praha: Nakladatelství Mír, 1951), 131 s.

⁸ Desanti Dominique, *Tito zradil národ*, (Praha: Nakladatelství Melantrich, 1951), 151 s.

⁹ Světlý Jan, *Národ nepokoříš: rok svědkem Titovy zrady*, (Praha: Rudé právo, vydavatelství Čas, 1950), 95 s.

*Jugoslávie a Sovětský svaz*¹⁰, které se věnuje obnovení přátelských vztahů mezi oběma aktéry roztržky. Za zmínku rozhodně stojí i překlad studie *Rozvoj národního hospodářství Federativní lidové republiky Jugoslávie*¹¹ sovětského autora Pekševa, či vydání přehledového sborníku přeložené literatury a článků pojednávajících o Jugoslávii v letech 1945 – 1956, jehož autorem je Oton Berkopec¹².

Další vývoj informovanosti o Jugoslávii a jejím samosprávném systému byl znatelně ovlivněn rokem 1958, kdy vzájemné vztahy opět ochladly po 7. sjezdu jugoslávských komunistů. Toto období nejlépe charakterizuje uveřejnění dokumentu *Jednotně proti soudobému revizionismu: ohlas bratrských komunistických a dělnických stran na 7. sjezd Svazu komunistů Jugoslávie*¹³. Již z názvu dokumentu vyplývá, jakým způsobem interpretoval a hodnotil jugoslávský model. Tento kritizující trend však pozvolna vymizel což se začalo projevat zejména v období let 1963 a 1964.

Novou etapu ve vnímání jugoslávského experimentu odstartoval značný počet zpráv ze studijních cest československých odborníků. Některé z těchto studií byly rovněž využity při psaní této práce. Rád bych zmínil alespoň práci Čestmíra Kožušníka a Bohumila Komendy *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy*¹⁴, studii Karla Suchana *Jugoslávská finanční a úvěrová soustava*¹⁵, Bohumila Prouzy *Některé problémy jugoslávského zemědělství*¹⁶, či Jiřího J. Kosty *Ekonomické aspekty kvalifikace kádrů v Jugoslávii*¹⁷. K těmto většinou krátkým studiím však byly vydávány například publikace Edvarda Kardelje *Poznámky o naší společenské kritice*¹⁸ (rok vydání 1966), či sborník statí jugoslávských ekonomů *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*¹⁹ (rok vydání 1965), tedy knihy, které ještě před několika lety byly považovány za důkaz revizionistických úchylek.

¹⁰ Hronek Jiří, *Jugoslávie a SSSR*, (Praha: SNPL, 1956), 99 s.

¹¹ Pekšev V. A. *Rozvoj národního hospodářství Federativní lidové republiky Jugoslávie*, (Praha: SNPL, 1956), 71 s.

¹² Berkopec Oton, *Jugoslávie: Soupis literatury o současné Jugoslávii a bibliografie překladů z let 1945-1956*, (Praha: Univerzitní knihovna, 1956), 34 s.

¹³ *Sborník Jednotně proti soudobému revizionismu: Ohlas bratrských komunistických a dělnických stran na 7. sjezd Svazu komunistů Jugoslávie*, (Praha: SNPL, 1958), 325 s.

¹⁴ Komenda Bohumil, Kožušník Čestmír, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav Československé akademie věd, 1964), 35 s.

¹⁵ Suchan Karel, *Jugoslávská finanční a úvěrová soustava: (Zpráva o studijní cestě do Jugoslávie ve dnech 16. 5.-2. 6. 1965)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1965), 30 s.

¹⁶ Prouza Bohumil, *Některé problémy jugoslávského zemědělství: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 23. 10. až 9. 11. 1965)*, (Praha, Ekonomický ústav ČSAV, 1966), 13 s.

¹⁷ Kosta Jiří Jindřich, *Ekonomické aspekty kvalifikace kádrů v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty v Jugoslávii ve dnech 7.-21. července 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), 18 s.

¹⁸ Kardelj Edvard, *Poznámky o naší společenské kritice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1966), 183 s.

Rozbor použité literatury

Po nastínění historiografických předpokladů, díky nimž došlo k oběma událostem, a které jsou nedílnou součástí celé problematiky, je nutné zmínit další velice podstatnou součást tématu, kterou je jeho určitá inovativnost. Je naprosto logické, že problematika Pražského jara představuje v české odborné společnosti jedno z nejvíce vyhledávaných témat, které se na první pohled může jevit jako zcela vytěžené a jeho další zpracování jen pouhou kopií. Zaměříme-li se však na celý problém optikou jistého srovnání s procesem hledání vlastní cesty k dosažení socialismu v Jugoslávii, zjistíme, že tato část celého tématu je zpracována velmi zevrubně a spíše jen náznakově.

Tomuto tvrzení rovněž odpovídá pramenná základna práce, která se opírá zejména o publikace československých teoretiků vydaných před rokem 1968. Patrně největší přínos pro vznik celé práce mají studie Jaroslava Opat, Luboše Kohouta, Miloše Stádníka, či Otakara Turka. Opat ve své nikterak rozsáhlé publikaci *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*²⁰ celkem uceleně a především srozumitelně charakterizuje nejdůležitější pilíře samosprávného modelu uplatňovaného v Jugoslávii. Opatovi navíc nelze upřít pokus o spojení teoretických poznatků s praxí a snaha dosáhnout co možná největší objektivitu. Naopak Luboš Kohout se v knize *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*²¹ soustředí nejen na přední aspekty jugoslávského experimentu, ale snaží se celé téma hlouběji zasadit do historického kontextu událostí. Publikace Miloše Stádníka *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii*²² je psána ve formě zprávy ze studijní cesty, kterou autor absolvoval v září 1966 a je věnována nejen postupům v jugoslávském hospodářství, ale také práci místních odborníků. Naopak práce Otakara Turka *O plánu, trhu a hospodářské politice*²³ se soustředí především na dlouhodobé tendence v československém hospodářství, jejich pozitivita i četná negativa, ze kterých se autor snaží nalézt vhodná východiska. Zmíněné publikace jsou důležité zejména díky datu vydání, v průběhu procesu Pražského jara, z čehož lze usoudit, že alespoň některé aspekty jugoslávského samosprávného modelu představovaly pro československé odborníky určitý reservoir inspirace.

¹⁹ Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), 457 s.

²⁰ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), 75 s.

²¹ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), 150s.

²² Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967) 54 s.

²³ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), 302 s.

Tyto studie lze pro potřeby práce velice dobře kombinovat s publikacemi z ediční řady „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970“. Nedocenitelnou se jeví především kniha vydaná Jitkou Vondrovou *Ekonomická reforma 1965-1969*²⁴, která obsahuje ty nejdůležitější dokumenty vztahující se k průběhu reformního procesu od jeho počátků, až k neslavnému konci. Dále jsou využity rovněž publikace známého tandemu této ediční řady Jaromír Navrátil – Jitka Vondrová *Komunistická strana Československa* s podtituly *Pokus o reformu*²⁵ a *Konsolidace*²⁶. Obě knihy jsou strukturovány naprosto totožně jako výše zmíněná kniha *Ekonomická reforma 1965-1969*, jedná se tedy o soubory nejvýznamnějších dokumentů doby, které ovlivnily celkové dění Pražského jara. Ucelený pohled na pozadí a samotný průběh reformního procesu v Československu poskytne také dvoudílná studie Karla Kaplana *Kořeny československé reformy 1968*²⁷. Díky zaměření celé práce budou využity předně publikace věnované hospodářskému vývoji, rád bych zmínil alespoň přehledové knihy *Dějiny ekonomických reforem*²⁸ Zdislava Šulce a *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*²⁹. Na druhé jmenované se významně podílel také Václav Průcha, který se rovněž intenzivně zabýval samotnou problematikou československého hospodářství v období Pražského jara. Jako určitý protipól těmto publikacím zaměřeným na hospodářské dějiny Československa v práci vystupuje již zmíněná studie *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi* na jejímž vzniku se podílelo několik předních jugoslávských teoretiků a odborníků na procesy v hospodářství.

Samostatnou kapitolu použité literatury tvoří publikace předního tvůrce ekonomických reforem Pražského jara Oty Šika. Informace získané z těchto knih by měly následně pomoci potvrdit základní domněnku celé práce, tedy potvrdit jistou podobnost a „návaznost“ Pražského jara na jugoslávský experiment. Pro splnění cíle práce jsem zvolil stěžejní „předsrpnovou“ publikaci *Ekonomika a zájmy*³⁰, poté ještě ranější studii *K problematice*

²⁴ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010) 485 s.

²⁵ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), 580 s.

²⁶ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen – srpen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 2000), 485 s.

²⁷ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), 323 s. Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, II. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2002), 425 s.

²⁸ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), 117 s.

²⁹ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), 1002 s.

³⁰ Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), 349 s.

*socialistických zbožních vztahů*³¹ a dále naopak spíše bilancující knihu ve vztahu k cenové soustavě v socialismu *Peníze za socialismu*³².

Pro části práce, které jsou soustředěny na obecnější souvislosti celé problematiky a mají za úkol umístit téma do širších historických a mezinárodně vědních hranic jsou využity zejména knihy Jana Pelikána *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*³³ a novější *Pražské jaro a Jugoslávie*³⁴. Dále publikace *Východ – Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*³⁵, která je výsledkem spolupráce Jiřího Vykoukala, Miroslava Tejchmana a Bohuslava Litery. Poslední dva zmínění jsou rovněž autory studie *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*³⁶. Do této kategorie použité literatury patří také publikace jugoslávského autora Jože Pirjevce *Jugoslávie 1918-1992*³⁷, která je věnována dějinám tohoto balkánského státu od samotného vzniku, až po dramatický a politováníhodný zánik.

Výčet cizojazyčné literatury zahrnuje výhradně publikace věnující se jugoslávskému modelu budování socialismu. Jako nejvíce identické se na první pohled jeví studie jugoslávských autorů, zejména pak díla Edvarda Kardelje *Self-Management and the political system*³⁸ a *Reminiscences*³⁹, které jsou shodně věnovány politickým a ekonomickým vztahům v samosprávném modelu. Na druhou stranu však musíme uvažovat do jaké míry jsou tyto studie objektivní. I z tohoto důvodu dále uvádím například publikaci Dennisona Rusinowa *The Yugoslav experiment*⁴⁰, nebo knihu *Planning in Yugoslavia*⁴¹ od Alberta Waterstona, která je úzce zaměřena na plánované hospodářství v decentralizovaném systému, jeho další možný rozvoj a také negativa s tím spojená. Zmínit je také potřeba publikace Rudolfa Bičaniće *Economic policy in socialist Yugoslavia*⁴² a *Problems of planning: East and West*⁴³, autora, jehož přístupům a idejím se věnuje ve své studii *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii* Miroslav Stádník.

³¹ Šik Ota, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, (Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965), 400 s.

³² Šik Ota a kolektiv, *Peníze za socialismu*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1966), 51 s.

³³ Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), 401 s.

³⁴ Pelikán Jan, *Pražské jaro a Jugoslávie*, (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2008), 377 s.

³⁵ Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, (Praha: Nakladatelství Libri, 2004), 860 s.

³⁶ Tejchman Miroslav, Litera Bohuslav, *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*, (Praha: Historický ústav AV ČR, v.v.i. 2009), 186 s.

³⁷ Pirjavec Jože, *Jugoslávie 1918-1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Argo, 2000), 537 s.

³⁸ Kardelj Edvard, *Self-Management and the political system*, (Bělehrad: Socialist thought and practice, 1980), 157 s.

³⁹ Kardelj Edvard, *Reminiscences*, (Londýn: Blond&Briggs, 1982), 279 s.

⁴⁰ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), 410 s.

⁴¹ Waterston Albert, *Planning in Yugoslavia*, (Baltimore: The John Hopkins Press, 1962), 109 s.

⁴² Bičanić Rudolf, *Economic policy in socialist Yugoslavia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1973), 254 s.

⁴³ Bičanić Rudolf, *Problems of planning: East and West*, (The Hague: Mouton&Co, 1967), 123 s.

Celá práce tedy vychází především ze sekundární literatury a to zejména v případě jugoslávského modelu socialismu. Při hodnocení reformy Pražského jara budou využity kromě zmíněné sekundární literatury také soubory dokumentů a Akčním program KSC. Tento postup je ovšem logický, jelikož jugoslávský experiment není potřeba dále dokazovat oficiálními dokumenty, neboť byl plně převeden do praxe a představoval reálnou součást Titova režimu a jugoslávské společnosti. Naopak většina idejí a snah československého reformního procesu byla definitivně ukončena intervencí vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968, zachovala se pouze v teoretických hranicích a do praxe se nikdy nedostala, i proto je velice kladně hodnocena přítomnost analýzy dokumentů u částí věnovaných Pražskému jaru. Právě informace z oficiálních dokumentů KSC by měly v průběhu práce potvrdit otevřenost Dubčekova vedení vůči jugoslávskému modelu.

Metodologie a struktura práce

Po stránce metodologie bude práce komponována jako případová studie vycházející z komparace vizí a snah reformního křídla Dubčekova vedení s reálnými projevy a mechanismy jugoslávského samosprávného systému. Je ovšem potřeba říci, že se nebude v tomto případě jednat o klasickou komparaci, jelikož oba sledované jevy nelze vzhledem k velkému množství odchylek vycházejících ze samotné podstaty jednotlivých států, vládnoucích struktur, či historického vývoje jednoduše stavět na stejnou základnu. Slovem komparace je myšlena především snaha porovnat případné podobnosti obou zkoumaných jevů a na základě toho určit několik bodů, které by ve své podstatě spojovaly oba systémy a vytvářely tak jistou paralelu mezi Pražským jarem a jugoslávským experimentem. Jak je již řečeno na začátku úvodu, celý proces srovnávání se bude věnovat mechanismům hospodářské sféry, kde je nejvyšší pravděpodobnost nalezení shodných prvků, na jejichž základě budeme schopni úspěšně zodpovědět základní otázky bakalářské práce.

Bakalářská práce je strukturována celkem do tří kapitol. Úvodní část práce je zaměřena na stručnou deskripci československo – jugoslávských vztahů v letech před událostmi roku 1968. Úkolem této kapitoly je nejen objasnění historického a mezinárodně vědního pozadí celé problematiky, ale zejména obhájení tématu práce a zdůvodnění jeho určité komplikovanosti. Následující dvě kapitoly jsou již plně věnovány jugoslávskému modelu socialismu a reformám Pražského jara. V pořadí druhá kapitola se soustředí na základní pilíře jugoslávského samosprávného systému a v rámci přehlednosti i usnadnění následné komparace je členěna celkem do pěti podkapitol věnovaných postavení podniků,

plánování, vlastnickým vztahům a soukromému podnikání, zahraničnímu obchodu a cenové soustavě. Stejnou strukturu má i závěrečná kapitola, která se soustředí na hodnocení těch prvků hospodářské reformy Pražského jara, které byly definovány v předešlé části. Výše zmíněné body komparace byly zvoleny zejména kvůli svému významu pro oba sledované jevy, čímž fakticky dosáhneme srovnání těch nejdůležitějších položek, které fakticky profilovali oba hospodářské systémy. Faktem, že je následná komparace a tím v podstatě celá práce zaměřena na porovnávání výhradně shodných, či alespoň přinejmenším korespondujících jevů obou sledovaných událostí získáváme dostatek prostoru pro detailnější rozbor celé problematiky a na závěrečnou formulaci odpovědi na hlavní otázku bakalářské práce.

1. Vývoj Československo – jugoslávských vztahů

Po skončení druhé světové války panovaly mezi Československem a Jugoslávií přátelské až nadstandardní vztahy. Tehdejší vedení obou států navázala na blízkou spolupráci z meziválečného období reprezentovanou především existencí Malé dohody. Signifikantní byla tradičně úzká spolupráce v oblasti hospodářství⁴⁴. Tyto tendence však záhy po únorovém převratu v Československu zcela negovala již zmíněná sovětsko – jugoslávská roztržka, během níž se českoslovenští komunisté v čele s Klementem Gottwaldem rozhodně postavili na stranu Sovětů. Paradoxně vůči předchozím dobrým vztahům vystupovalo právě vedení KSČ velmi tvrdě proti Jugoslávčům obviněným z revizionismu a vyloučeným ze struktur vznikajícího východního bloku. Gottwaldova snaha dokázat Sovětům naprostou podporu a oddanost znamenala naprosté zpřetrhání politických, kulturních i hospodářských vztahů mezi Československem a Jugoslávií⁴⁵.

Na stavu izolace vůči všemu jugoslávskému v československém prostředí nezměnilo nic ani úmrtí Stalina v roce 1953. Právě tato skutečnost představovala první možnou příležitost na urovnání vztahů mezi Jugoslávií a ostatními zeměmi sovětského bloku. Nakonec došlo ke sblížení Jugoslávie se Sovětským svazem až v roce 1955, kdy navštívil Bělehrad nový kremelský vůdce Nikita Chruščov⁴⁶. Avšak československé vedení sledovalo sovětskou iniciativu velmi opatrně a k obnovení spolupráce a vztahů s Jugoslávci se stavělo poměrně

⁴⁴ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 55-56

⁴⁵ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 45

váhavě. Navzdory přetrvávajícím antipatiím byly již v únoru 1955 normalizovány diplomatické vztahy mezi Československem a Jugoslávií⁴⁷. Znovunavázání diplomatických a hospodářských styků však vyvolalo mnoho otázek, které bylo potřeba vyřešit, mělo-li dojít k reálné obnově vzájemné spolupráce. Tyto snahy komplikovala především existence vykonstruovaných procesů s titoisty z 50. let, otázky kompenzace škod, které Československo způsobilo Jugoslávii přerušением hospodářské spolupráce a v neposlední řadě také kontroverzní přístup velvyslance v Jugoslávii Viléma Pitharta, který byl znám kritickým postojem vůči Titovi a jeho vedení⁴⁸.

I přes několik podstatných problémů, které nadále ztěžovaly urovnání československo – jugoslávských vztahů nelze než konstatovat, že v roce 1955 došlo k obnovení spolupráce mezi oběma státy. Tato spolupráce sice byla ze začátku bojkotována nevolí většiny představitelů KSČ, avšak v říjnu téhož roku na podnět sovětského vedení musela KSČ v čele s Antonínem Novotným ustoupit a začlenit prohlubování vztahů s Jugoslávií mezi své hlavní zahraničněpolitické priority⁴⁹.

Zjevný posun v politice KSČ vůči Titově Jugoslávii je patrný již na počátku roku 1956, kdy Novotného vedení ochotně spolupracuje s jugoslávskými komunisty v kauze pilota jugoslávské armády, který ve snaze emigrovat do Rakouska havaruje na území Slovenska⁵⁰. Tato nenápadná epizoda vyvolá u Tita pocit, že představitelé KSČ mají skutečný zájem na zlepšení vzájemných vztahů, což se snaží českoslovenští komunisté dokázat ochotným přístupem v otázkách vyřešení finančních pohledávek obou zemí. Tento přetrvávající problém byl také tématem pražských rozhovorů mezi místopředsdkyní vlády Ludmilou Jankovcovou a jedním z předních Titových spolupracovníků a odborníků na hospodářství Mijalkem Todorovičem⁵¹. Jankovcová oznámila Todorovičovi, že Československo poskytne Jugoslávii úvěr ve výši 50 milionu dolarů a anuluje dřívější vzájemné závazky. Jugoslávci byli více než překvapeni náhlou ochotou československého vedení, avšak otázkou zůstává, do jaké míry se jednalo skutečně o upřímná gesta a snahy o prohloubení společné kooperace⁵².

Je jasné, že v roce 1956 neznamenal jugoslávský samosprávný model pro KSČ nijak přitažlivou alternativu centralistického stalinského modelu, který se Novotnému podařilo zachovat i díky minimální a zcela alibistické destalinizaci. V tomto okamžiku představovalo

⁴⁶ Tejchman Miroslav, Pelikán Jan a kolektiv, *Dějiny jihoslovenských zemí*, (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998), str. 528-529

⁴⁷ Pelikán Jan, Tejchman Miroslav, *Jugoslávie 1918-1991*, (Praha: Univerzita Karlova, 1994), str. 59

⁴⁸ Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), str. 268-269

⁴⁹ Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), str. 268-269

⁵⁰ Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), str. 353

⁵¹ Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), str. 355

pro československé komunisty sblížení s Jugoslávií především nutné zlo. Tento negativní přístup pramenil zejména z jugoslávského požadavku na provedení revize procesu se skupinou Rudolfa Slánského⁵³.

Proces sblížování Jugoslávie s Československem a potažmo celým východním blokem bylo ještě na podzim roku 1956 narušeno událostmi v Maďarsku, které vyvrcholily intervencí sovětských vojsk. Zpočátku Tito podporoval liberalizaci poměrů v Maďarsku i Imre Nagye, za což byl ostře kritizován nejen Chruščovem, ale také vedením KSČ a ostatními představiteli komunistických režimů v Evropě⁵⁴. Následná stagnace ve vzájemných vztazích neměla dlouhého trvání, jelikož v okamžiku kdy chtělo Maďarsko vystoupit z Varšavské smlouvy, ztratilo také definitivně podporu Tita, který se obával, aby uvolnění poměrů v Maďarsku nevyvolala obdobné snahy a reakce také v jugoslávské společnosti. Tento odklon nejlépe dokládá Titova schůzka z Chruščovem z 2. listopadu 1956, kde se oba vůdci domluvili na společném postupu proti Nagyovi⁵⁵.

Po tomto nešťastném intermezzu se zdálo, že v československo – jugoslávských vztazích bude pokračovat nastolený trend dalšího sblížování a spolupráce. Jediným stále nevyřešeným problémem, který komplikoval vzájemné rozhovory, zůstávala otázka stalinských procesů s Rudolfem Slánským a jeho spolupracovníky obviněnými ze špionáže, revizionismu a titoismu. Tento fakt neustále vyčítali Jugoslávii představitelé vedení KSČ v čele s Antonínem Novotným, který nakonec jugoslávskému velvyslanci až překvapivě vstřícně přislíbil, že ke zmiňované revizi procesu dojde a veškerá obvinění, že byl Slánský jugoslávským agentem budou negována. Navzdory faktu, že později byla všechna obvinění týkající se napojení Slánského na Jugoslávii dementována, zpochybňovali členové Titova vedení upřímnost tohoto kroku⁵⁶.

Další dramatický zlom ve vývoji vzájemných vztahů přinesl až rok 1958 kdy zveřejnilo Titovo vedení po VII. sjezdu strany nový program, který mimo jiné obsahoval myšlenku na zrušení zneprátelených bloků a ochrany před možnou světovou válkou. Za tento akt byli Jugoslávci obviněni z revizionismu a dokonce podpory imperialismu. Zvláště ostře reagovala především Čína, Albánie a také Novotného Československo⁵⁷. Tito byl opětovně

⁵² Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), str. 355-356

⁵³ Pernes Jiří, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008), str. 72-79

⁵⁴ Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, (Praha: Nakladatelství Libri, 2004), str. 368

⁵⁵ Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, (Praha: Nakladatelství Libri, 2004), str. 368

⁵⁶ Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), str. 357-358

⁵⁷ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 49

vystaven hrozbě ostrakizace ze strany sovětského bloku, jehož státy iritovala jeho politika neangažovanosti, samosprávný systém socialismu a v neposlední řadě kontroverzní mezinárodní vystupování (například myšlenka konce soupeření východu se západem, či spolupráce se západními zeměmi)⁵⁸.

Avšak situace na počátku 60. let se již nepodobala atmosféře doby z konce let čtyřicátých. Chruščov musel čelit nejen kritice Číny, ale také závažným mezinárodním komplikacím, které vyvrcholily v roce 1962 kubánskou raketovou krizí, kterou nezvládl a musel pomyslné bojiště opustit jako poražený⁵⁹. Tyto skutečnosti vedly k určitému sblížení Sovětského svazu s Jugoslávií, jelikož zlomený Chruščov nepotřeboval vedle zmíněných problémů další komplikace ve vztazích s balkánským spojencem. Zejména z tohoto důvodu je první polovina 60. let ve znamení opětovného sblížení Jugoslávie s ostatními socialistickými státy Evropy, které se ještě uspíšilo nástupem Leonida Brežněva v roce 1964⁶⁰. V tomto období dochází také v Československu k přehodnocení postojů vůči Titově Jugoslávii, která se má stát zanedlouho pro většinu reformních politiků uvnitř KSČ dokonce vzorem⁶¹.

Obnovení politických a především hospodářských vztahů a spolupráce mezi Jugoslávií a Československem patrně nejlépe vystihují oficiální návštěvy Novotného v Jugoslávii (rok 1964) a Tita v Praze (rok 1965)⁶². Již v této době je také častá odborná výměna zkušeností a studijní cesty. Není náhodou, že četné studijní cesty předních ekonomických odborníků (Čestmír Kožušník a Bohumil Komenda, či Miloš Stádník)⁶³ proběhly v letech 1964-1966, tedy v období hledání nové ekonomické reformy, která by dokázala pomoci československému hospodářství. Jasně patrné prohloubení a zlepšení vzájemných vztahů před Pražským jarem však není pouze výsledkem vnitropolitických změn v Československu, ale také logickým vyústěním mezinárodních souvislostí před rokem 1968.

Vzhledem ke všem aspektům problematiky je jasně patrné, že obě strany přistupovaly k vzájemné spolupráci během československého reformního procesu velmi opatrně. Jak Tito, tak především Novotný a později i Dubček si nemohli dovolit vyvolat v Sovětech podezření,

⁵⁸ Pirjevec Jože, *Jugoslávie 1918-1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Argo, 2000), str. 302

⁵⁹ Více v: Nálevka Vladimír, *Horké krize studené války*, (Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 2010), str. 89-93

⁶⁰ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 53

⁶¹ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír a kolektiv, *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970: Prosinec 1967-červenec 1968*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1995), str. 72-73

⁶² Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 51-52

⁶³ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967) 54 s., Komenda Bohumil, Kožušník Čestmír, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav Československé akademie věd, 1964), 35 s.

že společně budují paralelní mocenskou osu v socialistickém bloku⁶⁴. Z tohoto důvodu je pochopitelné, že obě strany (především však proreformně orientované křídlo KSČ) měly zájem na prohloubení hospodářské spolupráce avšak takovým způsobem, aby nevyvolaly odmítavé reakce z Moskvy. Hlavně z těchto důvodů reagovalo jugoslávské vedení, zejména Tito velmi opatrně a rezervovaně na československé vstřícné kroky, jakým zcela jistě bylo také odmítnutí protijugoslávských pasáží rezolucí přijatých v letech 1957 a 1960. K tomuto kroku se odhodlal na setkání komunistických stran v Budapešti na přelomu února a března roku 1968 československý zástupce Vladimír Koucký jako jediný z přítomných⁶⁵.

Závažnost Pražského jara si jugoslávské vedení uvědomilo až v okamžiku nástupu Alexandra Dubčeka. Tato událost jen potvrdila Titovu domněnku, že nejlepším přístupem bude jen velmi opatrná podpora především hospodářských reforem, nikoli případných politických změn. Tento jugoslávský postup oceňoval i samotný Dubček, jelikož minimalizoval negativní reakce Brežněva⁶⁶. Vedení KSČ tak stálo před nepříjemným dilematem. Reformisté si přirozeně otevřenou podporu Tita přáli, avšak patrně převážily obavy z důsledků, které by tato otevřená spolupráce a sympatie vyvolaly.

Nyní lze konstatovat, že události Pražského jara spojovali Československo a Jugoslávii více, než se na první pohled může zdát. Historik Jan Pelikán ve své publikaci uvádí, že většina protagonistů Pražského jara „*nekriticky obdivovala jugoslávský vývoj a viděla v něm svůj vzor...*“⁶⁷

Na závěr kapitoly musíme však zdůraznit fakt, že ačkoli někteří členové KSČ hleděli na jugoslávský model pozitivně a považovali jej za inspirativní materiál pro vlastní koncepci, nemohly být vzhledem k tehdejší mezinárodní situaci tyto tendence oficiálně zveřejněny⁶⁸. Totožná situace panovala také na straně Jugoslávie, kde někteří jugoslávští liberálové považovali československé reformy za pokračovatele svých idejí a v určitých okamžicích dokonce za vlastní vzor, což ovšem bylo pro jugoslávské vedení z výše uvedených důvodů neakceptovatelné a neobhajitelné⁶⁹. Sám Tito byl ve vztahu k Pražskému jaru váhavý, skeptický a později se snažil vystupovat především jako prostředník mezi Dubčkem a Brežněvem, tuto roli mu ovšem upřel Kreml rozhodným základem proti rozbíhajícím se reformám v srpnu 1968.

⁶⁴ Pelikán Jan, *Pražské jaro a Jugoslávie*, (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2008), str. 87

⁶⁵ Pelikán Jan, *Pražské jaro a Jugoslávie*, (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2008), str. 44

⁶⁶ Pelikán Jan, *Pražské jaro a Jugoslávie*, (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2008), str. 55-79

⁶⁷ Pelikán Jan, *Pražské jaro a Jugoslávie*, (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2008), str. 52

⁶⁸ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír a kolektiv, *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970: Prosinec 1967-červenec 1968*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1995), str. 72-73

2. Jugoslávský experiment

2.1. Samosprávný model a plánování

V letech 1947 a 1948 čelila Jugoslávie otevřenému konfliktu se Stalinovým Sovětským svazem, který vyústil v naprostou ostrakizaci balkánského státu ze strany zemí východního bloku. Tito tak během několika měsíců ztratil své nejbližší spojence a politické i hospodářské partnery, kteří jej a jeho spolupracovníky obvinili z revizionismu a odmítli další společnou spolupráci⁷⁰. V této násilné izolaci přišlo Titovo vedení již roku 1949 s myšlenkou nového modelu socialismu, který měl být založen na principech samosprávného společenského systému⁷¹. Vlivem těchto událostí vznikla v Jugoslávii odlišná cesta k dosažení socialismu, která se stala fakticky jedinou alternativou sovětského modelu, který byl v praxi kopírován v ostatních státech sovětského bloku. Proto můžeme považovat za zcela přirozené, že tzv. jugoslávský experiment představoval jednu z možných inspirací pro reformně uvažující socialistické ekonomy, politiky i jiné odborníky.

Pro lepší názornost je potřeba zdůraznit, v jaké situaci se Jugoslávie po roztržce se Sověty nacházela. Hospodářství země se jen těžko vzpamatovávalo z následků druhé světové války, násilná a okamžitá ztráta nejbližších spojenců naprosto negovala vývoz i dovoz, prvotní iracionální snahy o úplnou soběstačnost byly předem odsouzeny k nezdaru a kritická byla situace také v zemědělství, které bylo negativně ovlivněno kolektivizací a na počátku 50. let minulého století také katastrofální neúrodou⁷². V těchto podmínkách začali jugoslávští odborníci a vedení komunistické strany vypracovávat základy nového systému, který měl pomoci zastavit ekonomický pokles a stabilizovat situaci v zemi.

Bylo by však nepřesné tvrdit, že se Tito a především někteří jeho spolupracovníci snažili vytvořit zcela nový model pojetí socialistického státu. Toto tvrzení dokládá například Jaroslav Opat ve své studii *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, kde odmítá tvrzení, že by vize socialistické samosprávy byly ve své skutečné podstatě objevem Jugoslávčů. Opat se v obhajobě svého úsudku odvolává na myšlenky Karla Marxe, který předpokládal, že se

⁶⁹ Tejchman Miroslav, Litera Bohuslav, *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*, (Praha: Historický ústav AV ČR, v.v.i. 2009), 186 s.

⁷⁰ Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, (Praha: Nakladatelství Libri, 2004), str. 217-221

⁷¹ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 95

⁷² Pelikán Jan, Tejchman Miroslav, *Jugoslávie 1918-1991*, (Praha: Univerzita Karlova, 1994), str. 35, 47

dělnická třída bude podílet nejen na „*odstranění buržoazní společnosti, ale i při formování společnosti nové socialistické.*“⁷³ S tímto argumentem lze souhlasit i díky faktu, že samotní představitelé režimu v Jugoslávii se k myšlenkám Marxe hlásili a neskrývali snahu inspirovat se jeho dílem⁷⁴.

Dosavadní systém direktivního plánování, kde státní orgány rozhodovaly prakticky o všech aspektech ekonomiky země se ukázal jako neefektivní a byl považován za jeden z hlavních činitelů hospodářského úpadku a krize do které se Jugoslávie dostala⁷⁵. Vedoucí představitelé politického a zejména ekonomického života kritizovali především fakt, že centrální plánování neumožňuje podnikům disponovat vlastními, reálnými výrobními prostředky, často působí jako brzda dalšího rozvoje hospodářství a navíc jen posiluje pravomoci republikových orgánů, které tak prakticky ztrácí motivaci ke zlepšení ekonomické situace⁷⁶. Z těchto závěrů jasně vyplývá potřeba omezit direktivnost a četnost závazných úkolů centrálního plánování. Tímto omezením by navíc přešla větší volnost a samostatnost na podniky, které by měly nově aktivně vstupovat do ekonomických procesů.

Prvním oficiálním dokumentem stvrzujícím přechod k novému konceptu se stal „Zákon o řízení státních podniků a vyšších hospodářských sdružení pracovními kolektivy“ z 27. června 1950⁷⁷. Zákon se soustředil především na definice úlohy podnikových, či jinak řečeno výrobních rad a nové postavení podniků, ale signifikantní součástí představovala přirozeně také úloha centrálního plánování⁷⁸. Avšak výraznější změny v pojetí plánování byly do nové soustavy implementovány až v letech 1951 a 1952. Centrální plán již neměl mít podobu direktivního nařízení, ale měl být nástrojem rozboru základních ekonomických prognóz i problémů a jeho hlavním úkolem bylo stanovovat základní proporce dalšího hospodářského vývoje⁷⁹.

Zavádění nového hospodářského modelu však bylo vystaveno mnohým překážkám, které celý proces zpomalovaly. Jednalo se především o nedostatečné materiální zabezpečení, fakt, že o drtivé většině investic stále rozhodovaly centrální, či federativní orgány,

⁷³ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 9

⁷⁴ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str. 51-54

⁷⁵ Kardelj Edvard, *Self-Management and the political system*, (Bělehrad: Socialist thought and practice, 1980), str. 13

⁷⁶ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 101-102

⁷⁷ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str. 57-58

⁷⁸ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str. 58-59

⁷⁹ Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), str. 271-274, Kardelj Edvard, *Self-Management planning*, (Bělehrad: Socialist thought and practice, 1980), str. 23-25

pokračující neúroda v roce 1952 i oslabený zahraniční obchod po rozchodu se státy socialistického bloku⁸⁰. Přes veškeré problémy se podařilo jugoslávskému režimu do roku 1955 dokončit a uvést do praxe nový samosprávný model socialismu. V období od roku 1952 téměř až do poloviny 60. let je navíc s jugoslávským experimentem spjat značný a podle některých odborníků až pozoruhodný hospodářský rozvoj Jugoslávie⁸¹. Za jeden z hlavních bodů tohoto úspěchu můžeme považovat i odmítnutí direktivního plánování, které je nahrazeno snahou o vytyčení nejdůležitějších hospodářských cílů, jejich regulaci a nástin provedení. Avšak pravdou zůstává, že v některých případech centrální orgány stále zasahovaly svými direktivami do hospodářského vývoje státu⁸².

Dalším podstatným milníkem ve vývoji samosprávného zřízení v Jugoslávii je rok 1965 a s ním spojená ekonomická reforma reagující na negativní dopady extenzivního vývoje jugoslávského hospodářství postrádajícího respektování maximální efektivity hospodaření⁸³. Tato reforma zasahovala téměř do všech aspektů ekonomiky země a měla vést k další liberalizaci poměrů a k většímu respektování tržních mechanismů. V otázkách plánování bylo klíčové konečné omezení zásahů direktivního řízení do hospodářství na minimum. Autoři reformy kritizovali především tzv. „byrokratickou živelnost“ administrativního řízení ekonomiky, která se jevila jako vysoce neefektivní a iracionální⁸⁴. Plánování tak nemělo být ničím jiným než „*usměrňováním hospodářského rozvoje právě na základě analýzy vývoje trhu...*“⁸⁵, tento přístup má zabezpečit „*...nejracionálnější a nejrentabilnější výrobu.*“⁸⁶

V 60. letech se v Jugoslávii během příprav a také po schválení ekonomické reformy znovu objevilo nemálo nových teorií k pojetí plánování hospodářství. Mezi nejznámější patří například teorie předního jugoslávského ekonoma Rudolfa Bićaniće o tzv. monocentrickém a polycentrickém plánování⁸⁷. Za monocentrické plánování považuje Bićanić případ klasického direktivního plánování typického pro sovětský model. Naopak o polycentrickém plánování hovoří tehdy, jsou-li splněny tyto body: a) „*Moderní podnik i společnost musí plánovat a*

⁸⁰ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 80, 101-102

⁸¹ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str. 98-99

⁸² Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 22

⁸³ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str. 172-178

⁸⁴ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 37

⁸⁵ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 37

⁸⁶ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 37

jejich plány musí být v souladu.“⁸⁸, b) „Politické a technické orgány jsou ve vzájemných vztazích a to vede k polycentrismu na různých úrovních rozhodování.“⁸⁹, c) „Plánování ve státě federálním, nebo s více národnostmi jakož i plánování mezinárodní vedou k polycentrismu.“⁹⁰, d) Pokrok vědy a techniky mění metody plánování směrem k polycentrismu.“⁹¹ Při splnění těchto předpokladů definuje Bićanić tzv. Rozvinutý model, tedy systém, ve kterém vedle polycentrického plánování rozhodují o investicích podniky, fungují tržní ceny, prioritou je spotřeba, nikoli výroba, redistribuci národního důchodu uskutečňují výrobci, jsou deflační tendence a tok zboží, kapitálu i práce je podle ekonomických zájmů společnosti⁹². Tento model, který je v opozici Vývojovému modelu považuje autor za optimální stav, jež se snaží Jugoslávie dosáhnout, při čemž jsou již splněny některé výše zmíněné aspekty.

Z Bićanićovy teorie navíc vyplývá, že nepovažuje dosavadní jugoslávský model za konečný, naopak předpokládá jeho další vývoj směřující k dosažení onoho Rozvinutého modelu⁹³. Na tuto skutečnost upozorňují také například českoslovenští odborníci ve studii *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy*⁹⁴, kteří dále pozitivně hodnotí podobu plánu jako nástroje pro sjednocení, regulaci a pomyslné zastřešení hospodářského vývoje a také snahu o sladění plánu již při samotném sestavování na čemž se podílí i samotné podniky⁹⁵.

2.2. Role podniků a pracovních kolektivů

Již z předchozí kapitoly lze usoudit, že základním pilířem samosprávného systému v Jugoslávii bylo nové postavení podniků a vznik a činnost podnikových rad. Krátce po

⁸⁷ Bićanić Rudolf, *Problems of planning: East and West*, (The Hague: Mouton&Co, 1967), str. 82-85

⁸⁸ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 22

⁸⁹ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 22

⁹⁰ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 22

⁹¹ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 22

⁹² Bićanić Rudolf, *Problems of planning: East and West*, (The Hague: Mouton&Co, 1967), str. 82

⁹³ Bićanić Rudolf, *Problems of planning: East and West*, (The Hague: Mouton&Co, 1967), str. 83-84

⁹⁴ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), 35 s.

⁹⁵ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), str. 5

roztržce se Sovětským svazem a v kritické vnitrostátní situaci bylo vedení komunistické strany nuceno hledat nový koncept dalšího vývoje. Pravděpodobně i díky značnému etnickému a společenskému rozdělení země byl pro plánovače atraktivní model s větší mírou decentralizace centrální moci, která se měla přirozeně projevit i na podnikové úrovni. Avšak podobně jako v případě plánování je potřeba zmínit, že změna úlohy a pravomocí podniků nebyla jednorázovým aktem, nýbrž dlouhodobým vývojem, na který upozorňovali sami Jugoslávci, kteří se snažili tento samosprávný systém dále rozvíjet a modernizovat⁹⁶.

Edvard Kardelj, významný Titův spolupracovník a jeden z hlavních zastánců samosprávného modelu považoval za nejdůležitější skutečnost, aby dělnická třída měla reálnou možnost iniciativně zasahovat do společenského rozvoje státu⁹⁷. V otázce podniků však figurovala na předním místě zejména problematika zefektivnění výroby. Tohoto cíle mělo být dosaženo především díky přiznání větších pravomocí samotným podnikům a vytvořením nových podnikových orgánů, do kterých měli být jmenováni převážně zástupci z řad zaměstnanců a dělnické třídy⁹⁸. Orientace na tento systém je patrná již od roku 1949, kdy dochází k organizaci prvních dělnických, či v jiné terminologii podnikových nebo výrobních rad⁹⁹.

Zakládání, činnost a pravomoci výrobních rad byly oficiálně potvrzeny a definovány o rok později v Zákoně o řízení státních hospodářských jednotek a hospodářských sdružení dělnickými kolektivy. Podle tohoto dokumentu dělnická rada schvaluje základní plány podniku, přijímá zásady řízení podniku, volí správní výbor a dohlíží na jeho činnost¹⁰⁰. Navíc se podílí na tvorbě ekonomické politiky podniku, který organizačně řídí jeho ředitel. Velice důležitým bodem zákona tak bylo přesně definovat a oddělit úlohu ředitele podniku, správního výboru a dělnické rady, aby nedocházelo v budoucnu ke konfliktním situacím mezi jednotlivými orgány podniku¹⁰¹. Samotné podniky sice musí nadále ve svých plánech vycházet z národohospodářského plánování, ale mohou nově rozhodovat o objemu i kvalitě výroby a také mohou samostatně uzavírat půjčky s bankami¹⁰².

⁹⁶ Bićanić Rudolf, *Problems of planning: East and West*, (The Hague: Mouton&Co, 1967), 83-84

⁹⁷ Kardelj Edvard, *Self-Management planning*, (Bělehrad: Socialist thought and practice, 1980), str. 23-25

⁹⁸ Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), str. 274-278

⁹⁹ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 101

¹⁰⁰ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 101

¹⁰¹ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 21-22

¹⁰² Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), str. 274-278,

I přes znatelný pokrok však nepřinesl zákon z roku 1950 podnikům a pracovním kolektivům skutečnou samosprávu. Podniky nemohly rozhodovat o rozdělení zisků, nemohly reálně samostatně podnikat, často byly svázány pravomocemi vyšších státních orgánů a navíc bylo řediteli podniku ponecháno právo veta vůči rozhodnutím pracovních kolektivů. Tyto nedostatky v mnoha případech působily jako brzdící faktory efektivního rozvoje a negovaly hlavní cíle samosprávného modelu, tedy motivovat podniky k zefektivnění pracovních procesů¹⁰³. Nepříznivé tendence nové řídicí soustavy byly kritizovány především v letech 1950-1952 kdy se hospodářská situace Jugoslávie ještě zhoršila v důsledku neúrody¹⁰⁴. Mezi přední kritiky tzv. administrativně – etatistického socialismu patřil například Boris Kidrič, požadující odstranění dosavadních disproporcí nového modelu a zavedení skutečných tržních mechanismů, které by poskytly podnikům dostatečný prostor pro efektivní výrobu i podnikání¹⁰⁵.

První kroky na odbourání těchto problémů byly provedeny již počátkem roku 1952, kdy vstoupil v platnost upravený systém samosprávy, který počítal s ponecháním určité míry samostatnosti podnikům v otázkách výrobní orientace, možnostech vystupovat samostatně na trhu a dělnické radě umožňoval hospodařit s částí zisku ve prospěch zaměstnanců, či samotného podniku¹⁰⁶. Tento upravený systém spolu s omezením direktivního plánování, významnými zahraničními půjčkami a určitou změnou cenové soustavy zajistil Jugoslávii zejména ve druhé polovině 50. a na počátku 60. let minulého století nebyvalý hospodářský i společenský rozvoj, který po kritickém poválečném období stabilizoval zemi, čemuž napomohlo i pozvolné narovnávání vztahů s východním blokem¹⁰⁷.

Počátkem 60. let se pokoušeli detailněji popsat chod podniků v samosprávném systému Jugoslávie také Čestmír Kožušník a Bohumil Komenda¹⁰⁸. Ti na základě studijní cesty do Jugoslávie vypracovali názorný nástin existence podniku v samosprávném modelu, který operuje s určitým celkovým příjmem, ze kterého je nucen platit odvody do státních fondů. Po provedení těchto plateb podniku zbývá tzv. čistý příjem, nebo-li zůstatek, který je posléze rozdělen mezi fond pracovníků (odměny) a fond podniku (amortizace, modernizace

¹⁰³ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 22

¹⁰⁴ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 23

¹⁰⁵ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str. 63

¹⁰⁶ Waterston Albert, *Planning in Yugoslavia*, (Baltimore: The John Hopkins Press, 1962), str. 21-23

¹⁰⁷ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str.98-99, Tejchman Miroslav, Pelikán Jan a kolektiv, *Dějiny jihoslovanských zemí*, (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998), str. 531-536

¹⁰⁸ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), 35 s.

výroby, další investice)¹⁰⁹. Z tohoto grafu určují oba autoři jako základ soustavy hmotné zainteresovanosti jugoslávských závodů rozdělování celkových příjmů.

Avšak v některých bodech tento rozbor více odpovídá až situaci po zavedení nové ekonomické reformy v roce 1965, která měla svými kroky uvolnit prostor mechanismům zboží výroby. V otázkách postavení podniků bylo kritizováno zejména stanovování cen centrálními orgány, určování mzdových tarifů, dotace ztrátových podniků, či ještě se vyskytující degradování podniků orgány centrální administrativy. Zásadní změna měla nastat především v rozdělování příjmu podniků¹¹⁰. Jestliže před rokem 1965 odčerpával stát podnikům téměř 70% zisku, kterým tak zbylo na vlastní fondy a investice pouhých 30%, tak nyní se měl tento poměr naopak obrátit¹¹¹. To mělo vést k zvýšení motivace u zaměstnanců, jejichž mzdy a případné odměny byly nově více závislé na reálné produkci podniku. Tato skutečnost dále měla nutit samotné podniky více investovat do modernizace a efektivity výroby, což se konečnějevilo jako rentabilní. Zodpovědnost za typ, kvalitu i realizaci produkce nyní měla být zcela přenesena na podniky, jejichž hospodaření měl prověřit samotný trh a jeho procesy¹¹². Navíc bylo upuštěno od stálé podpory nefungujících závodů, které se měly sami snažit zlepšením vlastní výroby, či přechodem k jinému typu produkce zvýšit efektivitu výrobního procesu. Stát tak nově zabezpečoval jen určitou celní ochranu domácích podniků a výrobků před působením tlaku světového trhu. Veškerá tato opatření směřovala k dosažení co nejvyšší prosperity i inovace jednotlivých podniků a samozřejmě také ke zvýšení životní úrovně jugoslávské společnosti¹¹³.

2.3. Vývoj cenové soustavy

Nepostradatelnou součástí nového jugoslávského modelu představovala přirozeně také soustava cen, která výrazným způsobem ovlivňovala celou ekonomiku země. Totožně s ostatními hospodářskými aspekty samosprávného systému prošla také cenová soustava v Jugoslávii znatelným vývojem a změnami. Tyto změny úzce souvisely s postupnou

¹⁰⁹ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), str. 13-15

¹¹⁰ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 35-36

¹¹¹ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 36

¹¹² Waterston Albert, *Planning in Yugoslavia*, (Baltimore: The John Hopkins Press, 1962), str. 21-23

liberalizací ekonomických poměrů v balkánském státě a po dotvoření decentralizovaného modelu samosprávy směřovaly především k racionalizaci cen domácího trhu a také k přiblížení trhu světovému. U cenové soustavy podobně jako v otázkách zahraničního obchodu je nejvíce patrná snaha Jugoslávie přiblížit se ekonomicky kapitalistickým státům¹¹⁴.

Podle ekonoma Miloše Stádníka, který se v letech 1966 a 1967 zabýval jugoslávským systémem lze tehdejší cenový vývoj v Jugoslávii rozdělit celkem do tří následujících etap: a) „*Cenová politika 1945-1951- je charakterizována administrativními cenami.*“¹¹⁵, b) „*Cenový vývoj po obnovení jednotného trhu s volnými cenami v letech 1951/1952.*“¹¹⁶, c) „*Cenový vývoj v souvislosti s cenovou reformou v roce 1965.*“¹¹⁷ U posledních dvou etap Stádníkova rozdělení však musíme zdůraznit, že přes postupnou liberalizaci cenové soustavy stále existovaly pevné ceny stanovené centrálními orgány. Především v období od zavedení samosprávného systému do nové reformy roku 1965 byl vliv administrativy na tvorbu a vývoj cen stále znatelný.

Systém jednotných cen byl v Jugoslávii zaveden již v roce 1946. Avšak záhy po roztržce se Sověty byl model centrálně stanovených cen dále modifikován a již od roku 1949 se začaly na jugoslávském trhu tvořit pro některé výrobky ceny volné¹¹⁸. Tento fakt se týkal zejména některých zemědělských výrobků a luxusnějšího spotřebního zboží. U ostatní produkce stále fungovaly administrativními orgány pevně dané ceny, které postupně vedly k prohloubení deformace a iracionalizace cenové soustavy. Neakceptování tržních mechanismů mělo kromě samotného vývoje cen negativní dopad také na efektivitu práce podniků a zahraničního obchodu Jugoslávie.

Alespoň částečně měla tyto potíže vyřešit první poválečné devalvace jugoslávského dináru, která proběhla v roce 1951 a upravovala kurs dináru ku dolaru z 50 na 300 dinárů za 1 americký dolar. Tento zásah měl za úkol přiblížit jugoslávský trh tomu světovému a odstranit nejzávažnější disproporce cenové soustavy¹¹⁹. Na přelomu let 1951 a 1952 navíc byla uváděna do praxe nová řídicí hospodářská soustava, která předpokládala další rozšíření

¹¹³ Waterston Albert, *Planning in Yugoslavia*, (Baltimore: The John Hopkins Press, 1962), str. 62-66

¹¹⁴ Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), str. 121-145

¹¹⁵ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 30

¹¹⁶ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 30

¹¹⁷ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 30

¹¹⁸ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 30

¹¹⁹ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 209

pravomocí podniků a omezení rozsahu centrálního plánování s čímž úzce souviselo také širší uvolnění cen, které měly nyní odpovídat reálné situaci na trhu a mít flexibilní charakter¹²⁰. Bylo by však nesprávné tvrdit, že od přelomu let 1951 a 1952 přestaly existovat pevné ceny určené centrálními, či republikovými orgány. V zásadě se pouze rozšířila škála výrobků, u kterých bylo upuštěno od administrativně stanovených cen. Byla tak zavedena modifikovaná cenová soustava operující s cenami pevnými, flexibilními a těmi u kterých centrální orgány stanovili alespoň jejich nejvyšší a nejnižší možnou hodnotu¹²¹.

Zavádění nové cenové soustavy se podobně jako aplikace ostatních aspektů dále zdokonalovaného samosprávného systému muselo čelit několika podstatným problémům, které v praxi brzdily efektivní funkci nových postupů. Prvotní z těchto problémů představoval fakt, že i přes snahu o hlubší liberalizaci systému operovaly centrální orgány jednotlivých svazových republik stále poměrně rozsáhlými pravomocemi, které měly jednak negativní dopad na motivační proces u jednotlivých podniků a dále také na racionalizaci tržních mechanismů a cen¹²². Tato skutečnost se nepříznivě promítla do investičních snah samotných podniků, které by tak nemohly dostatečně přispět k urychlení odbourávání cenových deformací, jejichž dlouhodobější přítomnost dále komplikovala efektivní zavádění nového modelu liberalizované cenové soustavy. Navíc orgány administrativy mohly podle vlastního uvážení zasahovat v některých vágně definovaných případech do tvorby volných cen, jež měly právo upravovat a vytvářet tzv. ochranné ceny¹²³.

Dalším faktorem ohrožujícím ekonomiku Jugoslávie a příznivou transformaci cenové soustavy představovala sílící inflační tendence. Inflační růst byl vyvolán především přetrvávajícími disproporcemi v produkci a vývoji cen a také nebezpečně rostoucí investiční spotřebou. Tyto tendence byly patrné zejména u rostoucích životních nákladů¹²⁴. Před nebezpečím skrytého inflačního vývoje však nevarovali pouze liberálně smýšlející odborníci v Jugoslávii, ale například také Ota Šik ve své studii *Peníze za socialismu*¹²⁵. Zde ostře

¹²⁰ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), str. 22

¹²¹ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), str. 22

¹²² Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 22-23

¹²³ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 37

¹²⁴ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 38-39

¹²⁵ Šik Ota, *Peníze za socialismu*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1966), 51 s.

kritizoval přítomnost tohoto negativního hospodářského jevu v československém centralizovaném systému¹²⁶.

Většinu výše zmíněných problémů měla pomoci vyřešit nová ekonomická reforma, jejíž závěrečná podoba byla oficiálně schválena v roce 1965. Přijetí reformy předcházela v pořadí již třetí devalvace dináru. Nová devalvace jugoslávské měny nahrazovala dosavadní kurz 750 dinárů ku 1 dolaru, který byl stanoven po druhé devalvaci dináru z roku 1961. Od roku 1965 tak začal platit kurz 1250 dinárů ku 1 americkému dolaru¹²⁷. Tento krok měl za úkol srovnat přetrvávající deformace cenové soustavy a přiblížit tak domácí produkci a trh světovým tržním poměrům. Reforma také dávala větší pravomoci v procesu tvorby cen samotným podnikům, které nyní měly stanovovat a upravovat ceny podle přirozeného vývoje trhu, čímž měla být podpořena efektivní činnost všech složek hospodářství, které se měly společně snažit o optimální sladění ekonomického vývoje Jugoslávie¹²⁸. Přes pokračující liberalizaci cen však stále přetrvávaly pevně stanovené ceny a to především u některých základních druhů potravin a výrobků široké spotřeby. Nezmizely ani ceny jimž byla centrálními orgány stanovena jejich maximální výše, v tomto případě se jednalo zejména o strategicky důležité suroviny¹²⁹.

Cenový systém zavedený v Jugoslávii v roce 1965 se pokusil ve své zprávě ze studijní cesty konané v září roku 1967 přesněji definovat Miloš Stádník. Ten rozdělil ceny užívané v Jugoslávii dokonce do pěti kategorií: a) administrativně stanovené ceny (např. cukr a další životně důležité potraviny, či výrobky), b) nejvyšší ceny (uhlí, nafta, železná ruda, atd.), c) kalkulační ceny (např. petrolej, či jedlý olej), d) dohodnuté ceny (většinou průmyslové rostliny), d) ochranné ceny (např. obilniny)¹³⁰. Ve Stádníkově systému lze vyzorovat fakt, že kategoricky rozdělené ceny výrobků, potravin a surovin se v mnohých případech mohou překrývat, či měnit v závislosti na aktuální situaci na trhu, či při zásazích centrálních orgánů (např. v případě mouky, kterou autor zařazuje mezi kalkulační ceny, avšak jako jedna z nejzákladnějších zemědělských surovin lze v případě potřeby zařadit i mezi ceny ochranné, či dokonce pevně stanovené).

¹²⁶ Šik Ota, *Peníze za socialismu*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1966), str. 41

¹²⁷ Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), str. 172, Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 209

¹²⁸ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 36

¹²⁹ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 49

¹³⁰ Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967), str. 32

2.4. Specifika zahraničního obchodu

V otázkách zahraničního obchodu představuje Titova Jugoslávie skutečný unikát. Tato charakteristika přirozeně vyplývá z jedinečného postavení balkánského státu mezi kapitalistickým západem a sovětským blokem v tzv. „šedé zóně“¹³¹. Po roztržce se socialistickými státy se dostala Jugoslávie do nezáviděníhodné zahraničněpolitické izolace, která se však záhy měla v některých ohledech ukázat jako jistá výhoda. Rozvrat v sovětsko – jugoslávských vztazích samozřejmě neunikl západním mocnostem, která tak získaly cenného potencionálního spojence, tedy socialistický stát, který se postavil Stalinově diktátu. Tento vývoj vedl jednak k poněkud překvapivému politickému sblížení s Velkou Británií a Spojenými státy, ale především k životně důležitým zahraničním půjčkám pro Jugoslávii, které nastartovaly ekonomický růst země¹³².

Po ztrátě nejbližších spojenců stála Jugoslávie před třemi důležitými cíly. Po diskreditaci sovětského režimu v domácím prostředí muselo Titovo vedení nalézt a formulovat nový směr vývoje státu, dále udržet samostatnost i nezávislost země a zachovat socialistický režim před očekávanými novými vlivy ze zahraničí. Za třetí museli Jugoslávii komunisté zajistit své zemi a společnosti nové možnosti a partnery v zahraničním obchodě, bez jejichž existence, by se Jugoslávie jen těžko dostávala z poválečné hospodářské tísně¹³³. Snaha o nový impulz pro zahraniční obchod i politiku je velice jasně patrná pro ilustraci při projevu Tita na zasedání Lidové skupštiny 27. dubnu 1950, kde obhajoval ekonomickou spolupráci a partnerství se „*všemi státy, které ji chtějí uskutečňovat na zásadách vzájemných výhod, plné rovnoprávnosti a nezávislosti...*“¹³⁴

Titovi a jeho spolupracovníkům se podařilo dohodnout tripartitní pomoc se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií na roku 1951 a 1952 na dovoz surovin a potravin v celkové ceně 229 milionů dolarů¹³⁵. Další příležitosti k rozvoji zahraničního obchodu hledal Tito ve státech Asie, Afriky a Latinské Ameriky. Levnější dovoz surovin z těchto rozvojových oblastí

¹³¹ Tejchman Miroslav, Pelikán Jan a kolektiv, *Dějiny jihoslovanských zemí*, (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998), str. 528-529

¹³² Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, (Praha: Nakladatelství Libri, 2004), str. 281

¹³³ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 80-81

¹³⁴ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 81

¹³⁵ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 83

a zdejší zájem o jugoslávské výrobky, které v kapitalistických zemích se svými nedostatky neobstály představoval pro jugoslávský zahraniční obchod další impulz k jeho rozvoji¹³⁶.

Je však potřeba dodat, že díky hromadění problémů vnitřního obchodu, přechodu k samosprávnému systému a poskytnutí velkorysých půjček ze západu, byla problematika zahraničního obchodu v prvních letech transformace na samosprávný model poněkud přehlížena. Předně byly řešeny otázky plánování, podniků, či cenové soustavy, při čemž ovšem nedocházelo k potřebným změnám u mechanismů zahraničního obchodu. Podniky nemohly samostatně vstupovat na zahraniční trh, neměly možnost zvolit si vlastního dodavatele, či naopak odběratele, státní dotace nevytvářely atmosféru reálné nutnosti zefektivňovat a modernizovat vlastní výrobu což vedlo k zaostávání domácí produkce¹³⁷. Navíc stále přetrvávaly deformace v cenové soustavě, které nepříznivě izolovaly ceny domácího trhu od toho světového. Tyto závažné disproporce, které byly navíc negativně ovlivňovány v prvním období zavádění samosprávného systému také častým porušováním základních prvků samosprávy (malá samostatnost podniků, silné pozice federativních orgánů, atd.), vedly k nedostatečné efektivitě dovozu i vývozu. Tato skutečnost však byla po určitou dobu kryta zahraničními půjčkami¹³⁸.

V proměnlivém období opatrného sblížení se socialistickým blokem po roce 1953 a dalšího rozkolu v roce 1956 a především pak o dva roky později byla pro jugoslávský zahraniční obchod i jeho politiku typická snaha vytěžit maximum pro vlastní cíle z aktuální mezistátní situace¹³⁹. Pro lepší názornost tak můžeme chápat Titovu Jugoslávii jako pomyslné kyvadlo mezi kapitalistickým západem a socialistickým východem. Na tuto skutečnost poukazuje například dohoda mezi Jugoslávií a RVHP ze 17. září 1964, podle níž se může balkánský stát podílet svoji účastí na činnosti některých orgánů RVHP¹⁴⁰.

Prvním krokem k racionalizaci a optimalizaci zahraničního obchodu během reformního roku 1965 byla devalvace dináru (dosavadní kurs 750 : 1 dolaru byl převeden na 1 250 : 1 dolaru), kterou měly být odstraněny základní cenové disproporce ve vývozních cenách jugoslávských výrobků¹⁴¹. Tato změna měla přispět k nastolení konzistentní ekonomické politiky země, která předpokládala vytvoření dostatečně širokého prostoru pro

¹³⁶ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 197

¹³⁷ Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), str. 121-145

¹³⁸ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 31

¹³⁹ Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), str. 99

¹⁴⁰ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 203

¹⁴¹ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 209

zahraniční obchod, jehož prostřednictvím by domácí produkce byla vystavena tlaku světového trhu, což by vyvolávalo potřebu modernizovat a zefektivnit výrobu jednotlivých podniků¹⁴². Ekonomická reforma také konstatovala důležitost západních trhů pro Jugoslávii, která i po obnovení vztahů se státy východního bloku byla ve velké míře závislá na obchodní spolupráci s kapitalistickými zeměmi¹⁴³.

Právě snaha udržet konkurenceschopnost vlastních výrobků na světovém trhu vedla ke změnám v chápání zahraničního obchodu. Za předpokladu silného vlivu reálných tržních mechanismů bylo nutné provést rozsáhlou liberalizaci zahraničního obchodu. Podniky mohou nově samostatně v zahraničí prodávat i nakupovat a také zakládat vlastní technické kanceláře, dále je podnikům a dokonce i jednotlivcům bylo umožněno mít vlastní devizové konto u samostatně vybrané banky, podnikům je nově dovoleno také ucházet se o zahraniční úvěry, reforma rovněž předpokládala pozvolné ukončení některých omezení pro dovoz a speciálních dovozních povolení, čímž se měl ještě zvýšit tlak na domácí výrobce¹⁴⁴.

2.5. Jugoslávský model a vztah k soukromému podnikání

Postavení soukromého podnikání nebylo ani v samosprávném systému Jugoslávie nijak dalece liberalizováno a představovalo jen minimální součást hospodářské soustavy státu. V prvních letech po skončení druhého celosvětového konfliktu v dějinách lidstva proběhly v Jugoslávii podobně jako v ostatních zemích východního bloku procesy zestátnění majetku a kolektivizace v zemědělství, které prakticky zničily statut soukromého podnikání. Výraznější změnu v chápání soukromého vlastnictví nepřineslo ani hledání nového konceptu hospodářského vývoje po roztržce se Sovětským svazem.

Téměř jediným prvkem soukromého vlastnictví výrobních prostředků v systému tvořila možnost vlastnictví půdy. V zemědělské sféře bylo totiž dovoleno vlastnit a soukromě využívat půdu o rozloze 10 ha v úrodných, či 15 ha v méně úrodných oblastech¹⁴⁵. Avšak v mnohých případech byl na tyto menší rolníky vyvíjen silný tlak, který často vyústil v přechod pod družstevní správu. Na začátku 50. let byla navíc tato forma soukromého

¹⁴² Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), str. 398-421

¹⁴³ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 39-40

¹⁴⁴ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 204

¹⁴⁵ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 171

podnikání vystavena nepříznivým dopadům neúrody¹⁴⁶. I přes tyto záporné faktory zůstává faktem, že v prvních letech přechodu k samosprávnému systému představoval tento příklad ze zemědělství jediný významnější prvek soukromého podnikání.

Určitý posun v otázce soukromého podnikání nastal v období rozšíření turismu v Jugoslávii. Pozvolný nárůst cestovní ruchu v druhé polovině 50. let, který se stal jedním z pilířů jugoslávské ekonomiky se začalo úměrně rozvíjet také drobné soukromé podnikání¹⁴⁷. Tyto tendence byly patrné zejména v oblasti pohostinství a maloobchodu. Zisky z turismu jednak značně přispěly k ozdravení jugoslávského hospodářství a navíc z ekonomického hlediska se drobnější soukromé podniky jevíly rentabilnější. Z těchto důvodů bylo soukromé podnikání v odvětví cestovní ruchu státem více tolerováno¹⁴⁸.

Až ekonomická reforma z roku 1965 přesněji definovala postavení soukromého podnikání. V otázkách vlastnických vztahů zcela převažovala tendence soustředit se na pravomoci a uvolnění investičních mechanismů pro státní, komunální a družstevní podnikání, ale konečně se také výrazněji formoval prostor soukromého podnikání¹⁴⁹. Reforma potvrzovala právo soukromníků zaměstnávat až pět zaměstnanců, které neoficiálně platilo již před schválením samotné reformy, která zmíněným uvolněním umožnila i dílčí změny ve vlastnických vztazích a pravomocích soukromých podnikatelů¹⁵⁰. Určitá liberalizace poměrů v úloze a postavení soukromého podnikání úzce souvisí se snahou Titova vedení zvýšit životní úroveň a zlepšit zásobovací situaci ve společnosti. Soukromé podniky byly typické vedle zmíněného odvětví cestovního ruchu a maloobchodu také pro ostatní služby společnosti, řemeslnou výrobu a drobnou zemědělskou produkci¹⁵¹.

¹⁴⁶ Pelikán Jan, Tejchman Miroslav, *Jugoslávie 1918-1991*, (Praha: Univerzita Karlova, 1994), str. 47

¹⁴⁷ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 190

¹⁴⁸ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 205-207

¹⁴⁹ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 38

¹⁵⁰ Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), str. 38

¹⁵¹ Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 190

3. Československý reformní proces

3.1. Nový přístup k plánování

Jedním z nejdůležitějších bodů reformem Pražského jara bylo přehodnocení úlohy plánování ve výstavbě ekonomiky státu. Dosud fungující a režimem ochraňovaný systém centrálního plánování se ukázal jako neproduktivní a při provádění druhé pětiletky prakticky selhal. Direktivní řízení ekonomického života centrálními orgány nedokázalo nastartovat hospodářský růst, zvýšit životní úroveň společnosti a vedlo k zaostávání domácích výrobků a podniků. Závazné plány rozpracované pro jednotlivé podniky nešlo v mnoha případech díky jejich faktické nereálnosti vůbec plnit a jejich příčinou se často podniky dostávaly do minusu. Stát sice nefungující podniky podporoval dotacemi, avšak na úkor těch skutečně prosperujících, což navíc logicky často snižovalo snahu o inovaci i efektivitu samotných podniků a závodů¹⁵².

Tyto negativní trendy a jejich dopady měla ekonomická reforma od poloviny 60. let eliminovat a zavést nový model plánování do československého hospodářství. Záměrně je v této souvislosti použit termín „od poloviny 60. let“, jelikož je potřeba zmíněnou reformu chápat nikoli jako jednorázový zásah, nýbrž jako akt, který od svého vzniku prošel určitým vývojem, který byl podmíněn vnitropolitickým a zanedlouho také mezinárodním děním¹⁵³. Co ovšem můžeme konstatovat je fakt, že otázka plánování byla jednou z nejdůležitějších součástí samotné reformy i debat kolem ní.

Již v roce 1963 byla vytvořena pod vedením ředitele Ekonomického ústavu ČSAV Oty Šika a vedoucího Výzkumného ústavu národohospodářského plánování Zdeňka Vergnera skupina, která měla vypracovat postupy pro novou ekonomickou reformu. Finální podoba nástinu těchto postupů dostala název „Návrh tezí o zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství“ a znamenala pomyslný odrazový můstek pro celou ekonomickou reformu¹⁵⁴. Vedle ostatních bodů, kterým se budeme v této práci věnovat později, definoval tento dokument také potřebu přehodnocení role centrálního plánování. Návrh tezí se zanedlouho stal nejdůležitějším vodítkem v přípravě samotné reformy a samotný text byl dále

¹⁵² Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), 30-32

¹⁵³ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), str. 382-383

¹⁵⁴ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 31

rozšířen a modifikován v projekt reformy, který byl přijat v roce 1965 pod názvem „Hlavní směry zdokonalování plánovitého řízení národního hospodářství“¹⁵⁵.

Ve stejném roce jako projekt ekonomické reformy vyšla i známá publikace jedné z hlavních osobností Pražského jara, již dříve zmíněného ekonoma Oty Šika *K problematice socialistických zbožních vztahů*¹⁵⁶, ve které jednoznačně kritizuje direktivnost plánování i naprosté odmítání a přehlížení zákonitostí trhu¹⁵⁷. Šik se snažil svoje teoretické úvahy a snahy o revizi a překonání neefektivního stalinistického plánování přenést do oficiálních dokumentů KSČ a tím i do praktického života společnosti. Můžeme říci, že v otázkách plánování hospodářství kopíruje projekt ekonomické reformy z roku 1965 Šikovu práci. Počítá s radikálním omezením závazných úkolů centrálního plánu i značnou změnou role Státní plánovací komise a samotného plánu. Centrální plánování nyní mělo sloužit především k vytyčení dlouhodobějších cílů ekonomiky a ke sjednocení současných trendů a tendencí v hospodářství. Státní plánovací komise měla určitým způsobem zastřešovat ekonomický vývoj státu. Stále jej měla vést, nikoli však dogmaticky řídit¹⁵⁸.

Nová ekonomická reforma byla postupně uváděna do praxe v letech 1966 a 1967 pod obecně přijímaným názvem „Nová soustava řízení hospodářství“¹⁵⁹. Pro téma práce je rovněž důležité zmínit, že v tomto období podnikli přední českoslovenští ekonomové a jiní odborníci věnující se ekonomické reformě mnoho studijních cest do Jugoslávie. Díky této skutečnosti lze odvodit, že v době aplikace nové soustavy hospodářského systému se českoslovenští odborníci snažili získat detailní informace o jugoslávském samosprávném modelu a jeho uplatnění i možných negativech, které již šlo definovat z jugoslávské praxe. Logicky byla úloha plánování často hlavním tématem těchto studií.

Z domácích ekonomů, kteří se podíleli na vzniku ekonomické reformy, se otázkami plánování zabýval například Otakar Turek v práci *O plánu, trhu a hospodářské politice*¹⁶⁰, která byla vydána v roce 1967 a kde odlišuje dva hlavní modely socialismu – direktivní a ekonomický. Ekonomický model v této terminologii zastupuje systém uplatňovaný v Československu a pro něj je typický fakt, že procesy v ekonomice nejsou vyvolávány

¹⁵⁵ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), str. 386

¹⁵⁶ Šik Ota, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, (Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965), 400 s.

¹⁵⁷ Šik Ota, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, (Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965), str. 5-7

¹⁵⁸ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 48-49

¹⁵⁹ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), str. 385

¹⁶⁰ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), 302 s.

příkazy, ale naopak ekonomickým mechanismem využitým pro zájmy společnosti¹⁶¹. Podle Turka má plán v ekonomickém modelu tyto hlavní úkoly: „*rozhoduje pouze o základních otázkách, poskytuje široké pole volného rozhodování podnikové sfěře, usiluje o ideální kombinaci s působením tržního mechanismu a stanovuje obecné principy fungování modelu.*“¹⁶² Při splnění těchto základních úkolů plánu předpokládá Turek, že podíl centrálního a podnikového rozhodování je v poměru 30% : 70%¹⁶³.

Podobně jako Otakar Turek se k plánování vyjadřují také přední „architekti“ ekonomické reformy Čestmír Kožušník a Bohumil Komenda ve své práci *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*¹⁶⁴, vydané v roce 1968. Oba autoři argumentují skutečností, že jednak nemůže centrální plán „*vyřadit podniky z procesu rozhodování o jejich výrobě*“¹⁶⁵ a dále nesmějí centrální orgány „*rozhodovat o rozdělování a použití vytvořených finančních zdrojů jednotlivých podniků.*“¹⁶⁶ Jak Komenda, tak Kožušník se na ekonomické reformě podíleli kromě příspěvků k plánování především snahou modernizovat cenovou soustavu Československa.

Tato odvážná a v mnoha směrech novátorská tvrzení se dostala do reálného popředí zájmů především v roce 1968. Celý vývoj značně urychlily vnitropolitické změny a události, které přivedly v lednu téhož roku do čela KSČ Alexandra Dubčeka¹⁶⁷. Nové, v drtivé většině proreformní vedení strany podporovalo prohloubení a zejména urychlení ekonomické reformy, což se nejlépe ukázalo na dubnovém dokumentu komunistické strany, který je znám pod označením Akční program KSČ¹⁶⁸. Pro cíle této práce je důležitá především část nazvaná „*Národní hospodářství a životní úroveň*“¹⁶⁹, ve které byly charakterizovány nejvýznamnější změny v hospodářských postupech, funkce nové ekonomické soustavy i důvody přechodu k novému modelu. Role plánování je v Akčním programu definována především jako nástroj „*konfrontace a sladování různorodých zájmů – podnikatelských, spotřebitelských,*

¹⁶¹ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), str. 17-20

¹⁶² Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), str. 20-21

¹⁶³ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), str. 22

¹⁶⁴ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*, (Praha: Vysoká škola politická, 1968), 161 s.

¹⁶⁵ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*, (Praha: Vysoká škola politická, 1968), 161 s.

¹⁶⁶ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*, (Praha: Vysoká škola politická, 1968), str. 52

¹⁶⁷ Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, (Praha: Nakladatelství Libri, 2004), str. 382

¹⁶⁸ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 320-359

¹⁶⁹ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 338

zaměstnaneckých, „...národů apod.“¹⁷⁰ a jednak jako proces „vhodné kombinace pohledu na dlouhodobý rozvoj ekonomiky a na její bezprostřední prosperitu.“¹⁷¹ Již pouhá zmínka o podnikatelských, či národních zájmech utváří pocit faktického přehodnocení hospodářské politiky komunistickou stranou. Tento fakt sice poněkud tlumí skutečnost, že vrcholným orgánem hospodářské politiky zůstává vláda (fakticky KSČ), ale tato zmínka je alespoň vyvážena snahou o zvýšení odbornosti, efektivity, o modernizaci a zejména racionalizaci plánování, které by mělo nyní více dbát na skutečný vývoj trhu¹⁷².

Nový pohled na úlohu Státní plánovací komise a plánování samotné představoval jeden z hlavních pilířů ekonomické reformy a nové ekonomické soustavy. Plán měl nyní být jedním z formativních prvků hospodářství, který měl především harmonizovat dlouhodobé a krátkodobé ekonomické cíle. Radikální omezení direktivního plánování mělo rovněž přispět k decentralizaci a demonopolizaci hospodářské moci a pravomocí, kterými měly nově operovat samotné podniky.

3.2. Postavení podniků

Téma plánování úzce souvisí s problematikou nového vnímání postavení podniků. V soustavě centrálního direktivního řízení byly pravomoci i role samotných podniků značně omezeny, čímž byla do jisté míry potlačena jejich základní funkce jako hospodářského subjektu. Nedostatek pravomocí naopak mohlo vést ke snížení efektivity a snahy o zdokonalení vlastní výroby. Státní zásahy do chodu jednotlivých závodů navíc často předkládaly zcela iracionální cíle a přítomnost dotací v mnohých případech zvýhodňovala méně prosperující podniky¹⁷³. Z těchto uvedených důvodů byla jednou z klíčových otázek nové hospodářské soustavy posílení postavení podniků.

Již ve zmíněném Návrhu tezí z roku 1963 se odborná komise soustředila na definici a mechanismus nové soustavy samostatnějších podniků. Autoři tohoto dokumentu pracovali především s myšlenkou motivace podniků k podnikání. Úspěšné podniky mohly po splnění odvodových povinností přispívat do vlastních fondů pro vyplácení dodatečných odměn

¹⁷⁰ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 341

¹⁷¹ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 341

¹⁷² Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 341-342

¹⁷³ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 41-43

zaměstnancům a také do podnikových fondů, které sloužily k modernizaci, zkvalitnění či rozšíření výroby. Navíc se mělo ustoupit od státních dotací pro ztrátové závody, které tak ztrácely státní ochranu¹⁷⁴. Tento „motivační“ postup měl zajistit maximální snahu jednotlivých podniků dosáhnout co největší prosperity a zavést do nového modelu jasně patrný prvek konkurence a soutěživosti¹⁷⁵.

Postavení podniků bylo detailněji rozpracováno o rok později v obdobném dokumentu, pro který se zažil zkrácený název „Návrh zásad“¹⁷⁶. V tomto aktu byly zveřejněna kritéria podle kterých měly podniky hospodařit. Jak bylo již dříve zmíněno, podnik mohl mít vlastní fondy se kterými nakládal zcela samostatně, mohl investovat, odvody jednotlivých podniků byly stanoveny dle předem stanoveného klíče z hrubého důchodu, nebo celkového zisku a v neposlední řadě nebyl hrubý důchod, tržba ani jiné položky stanoveny centrálním plánem, nýbrž plánem výroby samotného podniku a efektivností práce¹⁷⁷. Navíc bylo rozhodnuto o vytvoření nového systému odvodů, které měly být nově jednotné. Avšak tento postup bylo možné zavést až po přepracování a modernizaci cenové soustavy, které se budeme v práci věnovat později¹⁷⁸.

Po schválení ekonomické reformy v roce 1965 stále pokračovaly práce na zdokonalení a urychlení zavádění nové soustavy řízení. Jedním z vrcholů těchto snah je „Program urychlené realizace nové soustavy plánovitého řízení“, který vypracoval Ota Šik společně s Josefem Tomanem v březnu roku 1966¹⁷⁹. V otázce postavení podniků dominují celému dokumentu tři základní body, jednotné odvody podniků, financování investic z vlastních prostředků a odstranění mzdového stropu¹⁸⁰. Autoři programu se rovněž věnují problematice ztrátových podniků, kde zdůrazňují aby zaostalý závod „hledal sám východisko především v odhalení svých rezerv, v racionalizaci organizace výroby, ve zvědečtění vnitropodnikové

¹⁷⁴ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 42

¹⁷⁵ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 42

¹⁷⁶ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), 42-43

¹⁷⁷ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), 385

¹⁷⁸ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), 385-386

¹⁷⁹ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 46-61

¹⁸⁰ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 47-48

praxe, ve výběru toho výrobního programu, který odpovídá úrovni strojního vybavení a který je možno výhodně prodat atd. ¹⁸¹

Všimněme si faktu, že i navzdory trendu zvyšovat operativní prostor podniků, tak stále neexistoval oficiální návrh na zavedení podnikových správ, či rad. Můžeme považovat za poněkud překvapivé, že otázka potřeby orgánů, které by se podílely na činnosti podniků v nové řídicí soustavě nebyla dosud předmětem oficiálních diskusí, avšak je potřeba říci, že celá ekonomická reforma měla podobu pozvolna se vyvíjejícího a stále prohlubujícího se procesu, proto lze chápat ideje o určitém modelu samosprávy v hospodářství jako logické vyústění vývoje ekonomické reformy. Jedním z prvních oficiálních dokumentů, které vedle již zmíněných témat otevírají také otázku podnikových orgánů je „První varianta tezí o postavení, úloze a řízení socialistického podniku“ z května 1967¹⁸². Dokument již uceleně definuje úlohu, postavení, pravomoci a prostředky podniků, dále charakterizuje vztahy uvnitř podniku i vztahy podniku jako celku vůči centrálním orgánům, vytváří právní rámec vzniku a zániku podniků¹⁸³ a zavádí pojem podnikatelský orgán, jehož „rozhodovací pravomoc se soustředí na stěžejní a koncepční otázky celého podniku...“¹⁸⁴ Celou tuto tezi můžeme považovat za základní a určující dokument ve vztahu k podnikům pro celou ekonomickou reformu i pozdější období Pražského jara.

Postavení podniků v nové hospodářské soustavě bylo ještě zvýrazněno v Akčním programu KSČ, kde je již zcela otevřeně zmíněna potřeba poskytnout podnikům „volnost rozhodování ve všech otázkách týkajících se bezprostředně vedení podniku a jeho hospodaření...“¹⁸⁵ Podnik měl tedy vystupovat jako samostatný hospodářský subjekt, jehož k celkovému zdokonalování výroby a modernizaci nutila hospodářská soutěž, což mělo navíc odstranit neefektivní ochranářství ztrátových podniků¹⁸⁶. Text Akčního programu také formuloval oficiální potřebu vzniku nových demokratických orgánů v podnicích, které by měly působit společně s vedením podniku. V těchto orgánech měly být zastoupeni zástupci pracovního kolektivu, dále mimopodnikové subjekty zajišťující celospolečenské zájmy a

¹⁸¹ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 52

¹⁸² Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 141-168

¹⁸³ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 143-145

¹⁸⁴ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 152

¹⁸⁵ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 338

¹⁸⁶ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 338

nakonec kvalifikovaní odborníci¹⁸⁷. Pro vytvoření těchto orgánů by dokonce mělo být využito „některých tradic našich závodních rad z let 1945-1948 a zkušeností z moderního podnikání.“¹⁸⁸ Tato zmínka působí vzhledem k předešlému vnitropolitickému vývoji Československa poněkud kontroverzně. Již fakt, že tvůrci Akčního programu hledali inspiraci v poválečném vývoji, kdy ještě nebyla KSČ u moci je do jisté míry zarážející.

V období po schválení Akčního programu představovalo prvotní cíl v otázkách postavení podniku vytvoření právního rámce a dalších předpokladů pro efektivní fungování podniků v nové řídicí soustavě. Pro Dubčekovo proreformní vedení představovala nejsložitější problém definice podnikatelských funkcí a pracovních kolektivů. Nový model počítal s osobní odpovědností každého zaměstnance na výsledcích podniku, což ale také znamenalo, že nositelem podnikání v závodech se stává celý kolektiv i každý jednotlivec zároveň. Tento systém vyžadoval větší úlohu výrobních rad, které měly být zaváděny v podnicích v podobě vycházející z Akčního programu¹⁸⁹.

V období před Pražským jarem a především pak v jeho průběhu získaly podniky rozsáhlé pravomoci a vznikem výrobních (či v jiné terminologii podnikových) rad byl položen základ samosprávného systému v hospodářství. Nové postavení podniků v souladu s plánovitou regulací hospodářských tendencí měla jak argumentuje například dvojice ekonomických odborníků Kožušník – Komenda v publikaci *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*¹⁹⁰ zajistit racionální a příznivý vývoj ekonomiky¹⁹¹. Bohužel krátce po uvedení do praxe byly reformy Pražského jara násilně ukončeny.

3.3. Cenová soustava

Pro funkčnost a efektivnost nové řídicí soustavy byla ovšem zcela rozhodující zejména problematika cen. Nový pohled na postavení centrálního plánování, podniků, ale i například zahraničního obchodu úzce souviselo s přehodnocením role cenové soustavy a jejím

¹⁸⁷ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 338-339

¹⁸⁸ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 339

¹⁸⁹ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 339

¹⁹⁰ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*, (Praha: Vysoká škola politická, 1968), 161 s.

¹⁹¹ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*, (Praha: Vysoká škola politická, 1968), str. 48

patříčným upravením. Jestliže po dlouhou dobu stanovoval vývoj cen direktivní plán z centra, který měl být novou ekonomickou reformou značně omezen, muselo zákonitě dojít také k jistému „osamostatnění“ cen, které měly být nově řízeny především vývojem nabídky a poptávky na trhu, který by byl regulován a usměrňován plánováním¹⁹².

Otázka potřeby přehodnotit a modernizovat cenové mechanismy byla zformulována již v Návrhu tezí z roku 1963. Tvůrci tohoto plánu si plně uvědomovali důležitost fungující cenové soustavy pro proces zavádění nové ekonomické soustavy. Je tedy pochopitelné, že po zveřejnění Návrhu tezí se stala problematika odbourání deformace cenové soustavy, která vycházela zejména z direktivního plánování jednou z nejdůležitějších a zároveň nejtěžších otázek ekonomické reformy¹⁹³.

K prvním odborníkům varujícím před disproporcemi cenové soustavy a trhu patří především Bohumil Komenda a Čestmír Kožušník, kteří se významně podíleli na přípravách nové řídicí soustavy. Tato dvojice se problematice cen v socialistickém státě věnovala již od začátku 60. let, kdy byla zveřejněna studie *Zbožní výroba a zákon hodnoty v socialistické společnosti*¹⁹⁴, kde shodně varují před neuvážlivým hromaděním jednoho druhu zboží, ignorováním poptávky na trhu a také nedostatečnou nabídkou na tuzemském trhu, která vede k vynucování ústupků co se týče kvality zboží a jisté formě šikanování odběratelů ze strany dodavatelů¹⁹⁵.

Vize zveřejněné v Návrhu tezí získaly celistvější a reálnější podobu o rok později ve známém dokumentu Návrh zásad, který již počítal s rozčleněním cen do tří kategorií: pevné, limitní a volné¹⁹⁶. Postupně měly být rozšiřovány poslední dvě kategorie cen, které by závisely především na ekonomických závislostech trhu, nikoli na centrálním plánu. Navíc byla rozpracována idea jednotných odvodů pro podniky, což ještě posílilo potřebu nové cenové soustavy, která by překonala dosavadní cenové deformace¹⁹⁷. Právě úzká provázanost všech složek nově vznikající ekonomické soustavy byla nejcitlivějším místem ekonomické reformy, která měla téměř bez poznatků z praxe vytvořit novou řídicí soustavu.

¹⁹² Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), str. 382-385

¹⁹³ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 42

¹⁹⁴ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba a zákon hodnoty v socialistické společnosti*, (Praha: SNPL, 1961), 28 s.

¹⁹⁵ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba a zákon hodnoty v socialistické společnosti*, (Praha: SNPL, 1961), str. 21-25

¹⁹⁶ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), str. 385

¹⁹⁷ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 45

Teoretické základy nejen cenové soustavy, ale obecně většiny prvků ekonomické reformy se snažil zpracovat Ota Šik ve své studii *K problematice socialistických zbožních vztahů*¹⁹⁸, která je již v práci také zmíněna. Šik považoval určité uvolnění cen za logické vyústění snahy přenést větší pravomoci a odpovědnost na podniky, ale na druhé straně odmítal naprostou volnost cen, které by se profilevaly pouze podle nabídky a poptávky. Jako ideální kombinaci viděl v „*relativně volné tvorbě cen v souladu s vývojem poptávky a nabídky uvnitř plánovitě vytyčených mezí.*“¹⁹⁹

Přes veškeré poznatky bylo zavádění nové ekonomické soustavy do praxe velice složité a nelze se divit, že v průběhu let 1965 a 1966 vyvolávaly změny často kontroverzní a ne zcela pozitivní hodnocení. Nový systém nebyl dostatečně rozpracován pro praktické využití a často narážel na přetrvávající pozůstatky starého modelu²⁰⁰. Zejména z těchto důvodů byl v roce 1966 vypracován dokument „Program urychlené realizace nové soustavy plánovitě řízení“²⁰¹, který měl přesně definovat základní body na zdokonalení zavádění nového ekonomického modelu a vytyčit jeho hlavní, především krátkodobé cíle. V případě cen představovaly nejnaléhavější úkoly generální přestavba cen, přechod k pružnějšímu vývoji cen a odstranění odtržení velkoobchodních (výrobních) cen od maloobchodních a zahraničních cen trhu²⁰². Dle programu mělo navíc dojít k některým bodům cenové přestavby již k 1. lednu 1967, což bylo součástí snahy urychlit celý proces reformy²⁰³.

Začátkem ledna roku 1967 došlo k přestavbě velkoobchodních cen, které nyní mohly podniky zvednout až o 30% a také k nastavení jednotných odvodových sazeb pro podniky²⁰⁴. Bohužel se ukázalo, že urychlená cenová přestavba bez dostatečné koordinace s větším osamostatněním podniků nedokázala splnit očekávání a paradoxně přispěla k upevnění pozic nadpodnikových orgánů²⁰⁵. Na tento problematický vývoj poukazovala také „Zpráva o postupu prací v reformě velkoobchodních cen“ z listopadu téhož roku²⁰⁶. Tato zpráva přiznávala reformě velkoobchodních cen velkou míru konfliktnosti, kterou odvozovala od

¹⁹⁸ Šik Ota, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, (Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965), str. 143-160

¹⁹⁹ Šik Ota, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, (Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965), str. 171-172

²⁰⁰ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 298-299

²⁰¹ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 46

²⁰² Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 47-49

²⁰³ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 296

²⁰⁴ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 296

²⁰⁵ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 297

²⁰⁶ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 220-230

působení na „vývoj a diferenciaci důchodů podniků a tím i na výši odměn pracujících“²⁰⁷ a také na „objektivní ekonomický tlak na neefektivní výroby...“²⁰⁸ Listopadový dokument se snažil také definovat a stanovit plán na vývoj velkoobchodních cen na rok 1968, za nezbytné bylo považováno omezení neinvestičních i investičních dotací ze státního rozpočtu, které by snižovaly efektivitu podniků, snaha o vytvoření příznivých podmínek pro výrobní obory uspokojující poptávku na vnitřním trhu, provést přiblížení velkoobchodních cen cenám v zahraničním obchodě a zesílit tlak na efektivní změny v domácí výrobě i spotřebě²⁰⁹.

Pokus z ledna 1967 sice nedosáhl požadovaných cílů, ale alespoň ještě více podnítil diskuse o možném dalším postupu v otázkách nové cenové soustavy a její kooperace s novou rolí podniků a plánování. Kromě dříve zmíněných autorů se v témže roce snažil svými příspěvky podpořit novou řídicí soustavu také Otakar Turek. V problematice cenové soustavy Turek zdůrazňoval zejména hlavní požadavky na funkci cen, které by podle něj měly být rozhodujícím kritériem pro strukturu výroby, ceny dále musí na trhu vystupovat jako nástroj kvalitativního pokroku a plnit úlohu aparátu rovnováhy mezi výrobními náklady a trhem²¹⁰. Turek se navíc snažil definovat vztah mezi vývojem cen (trhu) a plánováním, „*centrum nesmí stanovovat jednotlivé ceny (kromě některých výjimek), musí však dělat cenovou politiku!*“²¹¹

Podobně jako ostatní body nové řídicí soustavy byla i podoba cenové přestavby ještě více liberalizována s nástupem Pražského jara. Nejdůležitější oficiální dokument tohoto období, Akční program KSČ se soustředí především na téma racionalizace cenové soustavy²¹². Program kritizuje odtrženost maloobchodních cen od výrobních nákladů, neefektivní vyrovnávání cen neefektivním zdražováním a zlevňováním i přetrvávající disproporce cenové soustavy. V Akčním programu je také poněkud protichůdně řečeno, že „*Racionální cenové relace nemohou být stanoveny a vyhlášeny státní autoritou, je nutno uvolnit vliv tržních sil...*“²¹³, ale zároveň je podle textu dokumentu potřeba „*regulovat celkové ekonomické vztahy tak, aby nedocházelo k neúnosnému růstu cenové hladiny...*“²¹⁴.

²⁰⁷ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 221

²⁰⁸ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 221

²⁰⁹ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 222

²¹⁰ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), str. 254

²¹¹ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), str. 262

²¹² Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 343-344

²¹³ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 344

²¹⁴ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 344

Do těchto formulací se ukázkově promítla snaha vedení komunistické strany udržet další vývoj pod kontrolou a předejít tak větším celospolečenským změnám.

S podobnou interpretací cenové soustavy se můžeme setkat například ve studiích autorů Kožušníka a Komendy, kteří také požadovali maximální objektivizaci cen, jejich flexibilní vývoj, nikoli jednorázové úpravy a zdůrazňovali též potřebu plánovité regulace, jelikož odsuzovali automatický, až nekontrolovatelný vývoj cen²¹⁵.

3.4. Podpora zahraničního obchodu

Důraz na zvýšení efektivity výroby, konkurenceschopnosti, odpovědnosti i motivace samotných podniků vedla tvůrce ekonomické reformy i proreformní křídlo KSČ ke snaze změnit přístup k zahraničnímu obchodu. Tyto změny a nové postoje se měly zaměřit především na vytvoření určité rovnováhy mezi zahraničními a domácími cenami, podporu vývozu domácího zboží a obecně jeho rozšíření nejen vůči zemím RVHP a socialistického bloku, ale rovněž států kapitalistické a zvýšení mezinárodní konkurenceschopnosti domácích podniků. Navíc měla část odpovědnosti za obchody se zahraničím přejít na samotné podniky, které tak mohly nově navazovat styky se zahraničními partnery²¹⁶.

Při charakteristice zahraničně – obchodních vztahů komunistického Československa je potřeba na prvním místě logicky zmínit Sovětský svaz. Ten byl zároveň největším dodavatelem i odběratelem. Sovětský vývoz zabezpečoval surovinový deficit nejen Československa, ale i ostatních států RVHP²¹⁷. Avšak kromě Sovětského svazu byly pro domácí ekonomiku důležité i obchodní vztahy s ostatními členy socialistického bloku, zejména s Polskem, NDR, či Maďarskem²¹⁸. Vzhledem k povaze tématu celé práce je důležité alespoň stručně připomenout vzájemné československo – jugoslávské hospodářské vztahy, které byly před roztržkou Jugoslávie s ostatními státy východního bloku velice důležité pro oba státy. Přerušování hospodářských styků s Jugoslávií se v porovnání s ostatními

²¹⁵ Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*, (Praha: Vysoká škola politická, 1968), str. 115

²¹⁶ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 52

²¹⁷ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), str. 563

²¹⁸ Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), str. 571

socialistickými zeměmi dotklo obzvláště negativně Československa, které mělo v prvních poválečných letech s Jugoslávií nadstandardní ekonomické styky²¹⁹.

Otázky zahraničního obchodu, v tehdejší terminologii mezinárodní dělby práce nefigurovaly na žebříčku cílů ekonomické reformy na předních příčkách. Daleko více prostoru bylo věnováno problematice postavení podniků, cenové přestavbě, či plánování. Ovšem později ve spojení s předpokládanými většími pravomocemi podniků a nové cenové soustavy začalo téma zahraničního obchodu nabývat na intenzitě.

V dokumentu „Program urychlené realizace nové soustavy plánovitého řízení“ se již otázka zahraničního obchodu vyskytuje především v souvislosti předpokládaného vlivu trhu na vývoj cen. Autoři Šik s Tomanem se soustředí na fakt, že snaha domácích podniků vyrovnat se zahraniční konkurenci může vyvolávat zejména u méně fungujících podniků konfliktní situace, které lze zmírnit zavedením cenových přírážek, kterými by stát těmto podnikům pomohl²²⁰. Tento postup má za úkol otupit prvotní „šok“, kdy budou podniky konfrontovány se zahraničním trhem, kde jak Šik, tak Toman počítají s počátečním zaostáváním některých vlastních výrobků. Přesto však mají být zmíněné cenové přírážky pouze dočasné, aby se záhy odstranil pocit ochranářství a samotné podniky museli vyvinout vlastní úsilí, aby v mezinárodní konkurenci obstáli²²¹.

Konfrontace se zahraničním trhem tak měla vést především k posílení postavení v mezinárodní dělbě práce, zefektivnění domácí výroby, zvýšení motivace jednotlivých závodů, nápravě, či úplnému odstranění ztrátových podniků a v neposlední řadě ke zvýšení životní úrovně společnosti. Navíc se vedle tradičně silné hospodářské spolupráce se státy RVHP měl daleko více podporovat také zahraniční obchod s kapitalistickými státy, v čemž viděl například Ota Šik jeden z nejdůležitějších faktorů jak zůstat konkurenceschopní a nadále již nezaostávat za vyspělejším západem²²². Šik varoval před úplnou a krátkozrakou orientací pouze na socialistické státy. Právě v tomto přístupu spatřoval jeden z hlavních důvodů, proč nedokázaly československé podniky a výroba skutečně konkurovat západním partnerům²²³.

Detailněji se tématem většího zapojení zahraničního obchodu do nové řídicí soustavy zabýval až dubnový Akční program KSČ. Otevřeně byla kritizována izolace od tlaku

²¹⁹ Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), str. 45

²²⁰ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 142-144

²²¹ Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 143-144

²²² Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010), str. 144-146

²²³ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 343

světového trhu, jejíž výsledkem bylo zaostávání domácí výroby. Dokument upozorňuje také na omezenou surovinovou základnu a vnitřní trh, což ještě zvyšuje důležitost většího zapojení do mezinárodní dělby práce²²⁴. Patrně největším posunem je změna vnímání role podniku v procesu zahraničního obchodu, kdy je samotným podnikům umožněno „*volit si vývozní a dovozní organizaci*.“²²⁵ Tento příklon k pojetí podniků jako (téměř) samostatných subjektů zahraničního obchodu s vlastními pravomocemi i odpovědností a pozvolné odstraňování direktivně nařízených zahraničních transakcí se jeví jako nejvýznamnější změna v chápání nejen zahraničního obchodu, ale také postavení podniků²²⁶.

Jistý posun je patrný i v teritoriálním vnímání mezinárodní dělby práce, kde logicky stále dominuje tradiční spolupráce se Sovětským svazem a státy socialistického bloku, ale velmi aktivně je v Akčním programu podporován i obchod s ostatními zeměmi na základě zásad „*rovnoprávnosti, vzájemných výhod a bez diskriminace*.“²²⁷

Otevírání domácího hospodářství tlaku světového trhu s sebou přináší důležité změny také v cenové soustavě, kde Akční program zdůrazňuje prosazování linie „*postupného sblížení cen vnitřního a světového trhu*.“²²⁸ Jednu ze součástí tohoto procesu má představovat také pozvolné odbourávání cenových přírážek a tím pádem konec ochrany nad méně fungujícími a ztrátovými podniky. Obecně lze tvrdit, že vytvoření určité rovnováhy mezi světovými a domácími cenami představovalo největší problém. Odloučení cen vnitřního trhu od světového a další deformace cenové soustavy vytvořilo prostředí, kdy nebylo možné odhadnout, do jaké míry konfliktní bude dopad světových cen na domácí trh²²⁹.

Mezi odborníky, kteří se snažili alespoň v teoretické linii tento problém vyřešit patřili především Karel Suchan, Čestmír Kožušník, Bohumil Komenda, či Otakar Turek. Poslední jmenovaný se pokusil o definici vztahu mezi světovými cenovými relacemi a domácími cenami. Odmítal přenesení světových cen na domácí výrobky, které nejsou součástí dovozu či vývozu, předpokládal řetězovitý a vynucený pohyb domácích cenových relací ve chvíli proniknutí určité světové ceny prostřednictvím zahraničního obchodu, avšak pronikání

²²⁴ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 342-343

²²⁵ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 343

²²⁶ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 343

²²⁷ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 343

²²⁸ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 343

²²⁹ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), str. 272

světových cen cestou dovozu a vývozu nepokládal za negativní jev, ale naopak za přirozený ekonomický jev spojený s mezinárodní dělbou práce²³⁰.

3.5. Vlastnické vztahy a soukromé podnikání

Téma soukromého podnikání představovalo jednu z neožehavějších otázek nejen reforem Pražského jara, ale obecně celého komunistického režimu i samotné ideologie. Po dokončení procesu zestátnění a kolektivizace již prakticky soukromé podnikání v Československu neexistovalo²³¹. Naopak kritika soukromého vlastnictví a podnikání byla vítanou součástí komunistické propagandy. Obraz „vykořisťování dělníků“ v soukromých podnicích, jejichž vykonaná práce sloužila k obohacování malé skupiny byl jedním z nejčastějších témat kritiky kapitalismu a z něho plynoucí nespravedlivé společnosti²³². Avšak s pozvolným prohlubováním a liberalizací reforem Pražského jara se začalo téma tzv. socialistického i soukromého podnikání stávat stále více aktuálnější.

Tyto nové tendence úzce souvisely zejména s většími pravomocemi podniků a snahou o zvýšení životní úrovně společnosti. Avšak vedle podnikového a nově výrazně podporovaného družstevního podnikání se začala objevovat také potřeba řešení problematiky služeb. Právě nedokonalá a administrativou přeplněná soustava služeb se stala dalším bodem ekonomické reformy, který měl přispět ke zlepšení životní úrovně obyvatelstva²³³. Nové vedení komunistické strany si uvědomovalo potřebu zkvalitnění a modernizace poskytování služeb ve společnosti a právě v tomto případě mělo být jedním z řešení umožnění drobného soukromého podnikání.

Teorii soukromého vlastnictví a vlastnických vztahů obecně se v období Pražského jara zabýval například Ota Šik ve své stěžejní publikaci *Ekonomika a zájmy*. Šik si velice dobře uvědomoval jak důležité bylo pro stabilitu režimu dobře fungující hospodářství, které by dokázalo uspokojit potřeby společnosti. Na tento fakt poukazuje již samotný název celé studie ve které se autor pokouší nalézt vhodný stav, který by jednak zajišťoval efektivní a stále socialistickou ekonomiku a na straně druhé by dokázal dostatečně uspokojit zájmy a

²³⁰ Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), str. 272

²³¹ Kaplan Karel, *Československo v letech 1948-1953*, (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991), str. 110-113

²³² Kaplan Karel, *Československo v letech 1948-1953*, (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991), str. 5, 9

²³³ Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), str. 43

potřeby lidí²³⁴. Šik zcela neodsuzoval soukromé vlastnictví ani podnikání, pouze odmítal jeho kapitalistický význam, který spatřoval v definici slova „*míti*“²³⁵ jako výchozí pozice kapitalistického vlastnictví malé skupiny lidí, kteří tak „*rozhodují o použití těchto výrobních prostředků*.“²³⁶ Šik rozvádí tuto teorii přirovnáním k procesu neustálého „*nabývání, pozbývání a opět nabývání atd.*“²³⁷ což kritizuje. Snaží se však určitým převedením myšlenek vlastnictví do socialistického systému nejen definovat pojem socialistické vlastnictví, ale navíc také obhájit alespoň dočasnou formu soukromého vlastnictví v socialistickém zřízení, které pro lepší ilustraci zdůrazňoval například na vztahu pracujícího jedince k výrobku²³⁸. Některé závěry publikace tak mohou působit jako snaha o další a ještě hlubší liberalizaci společensko – ekonomických vztahů, ke kterým Šik již řadil i legalizaci drobného soukromého podnikání, které by vedlo ke zefektivnění některých odvětví služeb, obchodu a řemeslné výroby²³⁹.

Podobné závěry lze vyzorovat také v textu Akčního programu KSČ, který vedle podpory družstevního podnikání a rozvoje středních a malých socialistických podniků zajišťujících dostatečné obohacování trhu předpokládá i rozvoj ve sféře služeb, kde má své oprávnění také drobné soukromé podnikání, které by umožnilo zkvalitnění a větší dostupnost služeb ve společnosti.²⁴⁰ Jelikož však nebylo postavení soukromého podnikání hlouběji rozpracováno již před vydáním dubnového programu KSČ, obsahuje zmíněný dokument o této problematice pouze stručnou zmínku, kterou je podle samotného textu potřeba se dále a detailněji zabývat v „*Zákonu o drobném soukromém podnikání*“²⁴¹. Podle poznámky vztahující se k této kapitole Akčního programu považují autoři za nutné především definovat statut těchto podniků, které se mají vytvářet „*podle místních podmínek pro ony služby, opravárenství, řemeslnou malovýrobu a maloobchod všude tam, kde není účelné a hospodárné organizovat podniky v dosavadních formách.*“²⁴²

Ze závěrů Akčního programu, či Šikovy publikace tak můžeme usuzovat, že soukromé podnikání mělo za úkol v první řadě zaplnit mezery ve službách, maloobchodu, případně

²³⁴ Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 234-339

²³⁵ Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 192

²³⁶ Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 192-193

²³⁷ Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 193

²³⁸ Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 194-195

²³⁹ Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), str. 194

²⁴⁰ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 341

²⁴¹ Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 341

²⁴² Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), str. 358

řemeslné výrobě. K tomuto procesu mělo docházet přednostně na nižších regionálních úrovních, kde by nedokázaly efektivně fungovat klasické podniky. Celý systém však potřeboval silnější teoretickou i právní základnu, ale především více času na samotnou realizaci.

Závěr

Při detailnějším rozboru nejvýznamnějších aspektů ekonomické reformy Pražského jara a totožných prvků jugoslávského samosprávného modelu zjistíme, že oba sledované jevy spojuje hned několik společných rysů. V tomto okamžiku odhlédneme od faktu, že v jugoslávském prostředí byl celý hospodářský systém navíc dělen podle jednotlivých svazových republik, zahraniční obchod byl zcela unikátně orientován na kapitalistické státy a také od skutečnosti, že jugoslávský model byl reálně uplatněn v praktickém životě. Jestliže obrazně vytěsníme tyto na první pohled patrné, ale pro zodpovězení základní otázky celé práce poněkud vedlejší rozdíly, můžeme konstatovat, že některé prvky jugoslávského experimentu skutečně představovaly vítanou inspiraci pro československé reformní politiky a ekonomy ve druhé polovině 60. let minulého století.

Pro toto tvrzení hovoří několik neoddiskutovatelných důkazů, z nichž patrně nejvíce signifikantním je samotné zaměření na cíle, postupy a teoretickou základnu obou událostí. Jak liberálně smýšlející odborníci v Jugoslávii na konci 40. let, tak přední tvůrci ekonomické reformy v Československu o necelých dvacet let později při svých tezí a úvahách vycházejí především z podstaty Marxových raných děl. Tato skutečnost je zcela jednoznačná zejména v případě Edvarda Kardelje či Oty Šika, kteří shodně kritizují Stalinovo pojetí socialismu a hlavní pilíře klasického centrálního pojetí hospodářství typického pro sovětský model.

Nyní se zaměříme na cíle a také na postupy k jejich dosažení, které se v mnoha případech u obou pozorovaných jevů shodují. Získáme tak společné jmenovatele, které představují oslabení centrálního plánování, zvýšení pravomocí podniků, zavádění nových dělnických orgánů v jednotlivých podnicích, pozvolné odstraňování cenových deformací, respektování tržních mechanismů, racionalizace cen a jejich přiblížením cenám světového trhu, podpora iniciativy podniků a reálné ocenění efektivních provozů, konec ochrany ztrátových závodů, zvýšení konkurenceschopnosti domácí výroby a další. K dosažení těchto cílů měly v případě československých reform pomoci zejména poznatky získané při pozorování jugoslávského systému v praxi.

Kdybychom se tedy pokusili charakterizovat nějakou spojitost mezi postavením centrálního plánování v Jugoslávii a v Československu během uvažovaných reforem Pražského jara zjistíme, že přinejmenším v oficiálních definicích je role plánování téměř totožná. Tento fakt je patrný zejména porovnááme-li úlohu plánování v československém reformním procesu s cíly jugoslávské ekonomické reformy z roku 1965. V obou případech měl centrální plán za úkol stanovení základních tendencí hospodářského vývoje, jeho nenásilnou regulaci a vytyčení dlouhodobých cílů. Za zmínku jistě stojí skutečnost, že zmíněná ekonomická reforma se v Jugoslávii připravovala a také uskutečnila v době, kdy docházelo k podobným změnám i v Československu. Je proto velice pravděpodobné, že z počátku představoval inspiraci jugoslávský model pro československé odborníky a naopak v období vrcholícího Pražského jara byly události v Československu určitým vzorem, či motorem pro samotné Jugoslávce.

Při pohledu na závěry jugoslávské ekonomické reformy z roku 1965 v otázkách úlohy podniků lze dojít k názoru, že přes některé značné rozdíly, které vychází zejména ze specifického etnického uspořádání Jugoslávie, můžeme nalézt významné podobnosti s reformním procesem v Československu. I když nesmíme zapomínat, že v případě Jugoslávie se jednalo o skutečně dlouhodobý vývoj během kterého byl samosprávný model dále reformován a využit v praxi. Naopak reformní snahy československých představitelů nemohly být do praktického života převedeny a vycházely tudíž jen z teoretických podkladů. A právě zde lze vyzorovat zmíněné shodné prvky mezi oběma sledovanými jevy. Rozhodování o vlastní výrobě, samostatné rozdělování čistého zisku, investování, zřizování podnikových rad, pozvolné ukončení dotací ztrátovým podnikům a orientace na reálné mechanismy trhu, tyto cíle jsou výsledkem snahy jak jugoslávských, tak československých představitelů.

Zaměřením se na proměny jugoslávské cenové soustavy lze konstatovat, že vize ekonomické reformy z roku 1965 mají několik společných bodů s reformou Pražského jara. Odstranění cenové nerovnováhy, racionalizace domácích cen a přiblížení světovému trhu, či liberálnější tvorba cen ve spolupráci se samotnými podniky představuje ty nejvýznamnější spojitosti mezi jugoslávským modelem a československými reformami v otázkách cenové soustavy.

V problematice zahraničního obchodu vykazuje zahraniční obchod v Jugoslávii jeden podstatný a vpravdě unikátní faktor, kterým je jeho orientace na kapitalistické státy Západní Evropy a v menším i Severní Ameriku. Tato skutečnost z něj činí jedinečný jev, který fakticky nelze nalézt v žádném jiném státě východního bloku. Avšak zaměříme-li se detailněji na jeho cíle a mechanismy zejména po ekonomické reformě z roku 1965, můžeme

konstatovat, že ve svých závěrech se nikterak neliší od cílů, které měl splňovat nově definovaný a významně podporovaný zahraniční obchod v Československu v reformním období let 1966 až 1968. Pro funkci obou charakterizovaných jevů bylo naprosto rozhodující odstranit cenové deformace, umožnit podnikům samostatnější a volnější podnikání a začít respektovat zásady trhu, jehož procesy měly jak jugoslávské tak československé podniky nutit k inovaci a zvýšení prosperity výroby.

Postavení soukromého podnikání v samosprávném modelu socialismu se v mnoha ohledech nelišilo od jeho statutu v ostatních socialistických státech. Jedinou výjimku patrně tvoří tradičně silnější pozice soukromého podnikání v odvětví cestovního ruchu v Jugoslávii. Úloha soukromých podniků v reformách Pražského jara je proto srovnatelná se situací v jugoslávském systému, který však vystupoval proti drobnému soukromému podnikání liberálněji již delší dobu. Podobně jako u většiny srovnávaných faktorů tak narážíme na skutečnost, že v případě Jugoslávie se blíže zkoumané jevy již více či méně osvědčily v praxi, naopak reformy Pražského jara zůstaly převážně jen na teoretické úrovni.

Možnou pravdivost těchto tezí podporuje překvapivě velké množství studií vzniklých na základě studijních cest předních československých ekonomů do Jugoslávie. Počet těchto publikací, či přesněji zpráv logicky kulminuje v období mezi lety 1964 a 1968. Také odborná rozmanitost těchto studií nahrává hlavní myšlence práce. Zmíněné publikace jsou zaměřeny na problematiku plánování, cenové soustavy, mechanismy samosprávy, zemědělství, chod podniků i tehdejší problémy zavádění a zdokonalování samosprávného systému v Jugoslávii. Domnívám se, že by bylo nesprávné tvrdit, že jugoslávský experiment byl pro autory reforem Pražského jara inspirací ve všech ohledech. Toto tvrzení vyplývá i ze závěrů uvedených studií, kde v některých případech autoři model hospodářství balkánského státu také kritizují, nebo alespoň upozorňují na jeho slabá místa, či potencionální konfliktní a nerentabilní prvky.

Dalším a zcela prozaickým důvodem, proč hledali tvůrci československých reforem inspiraci právě v Jugoslávii byla skutečnost, že se jednalo prakticky o jedinou a v praxi vyzkoušenou alternativu modelu sovětskému. Logicky bylo pro československé reformátory atraktivnější a snadnější pokusit se modifikovat některé aspekty již existujícího systému na domácí podmínky, než-li vytvářet nový, praxí nepodložený model. Na tento fakt upozorňuje také například historik Jan Pelikán v knize *Pražské jaro a Jugoslávie*. Navíc Jugoslávie zaznamenala i díky nově zavedené hospodářské soustavě pozoruhodný ekonomický rozvoj, který přirozeně přitahoval pozornost.

Prostřednictvím informací získaných studiem relevantních materiálů tak můžeme na samotný závěr práce přesně definovat odpověď na základní otázku celého tématu. V průběhu

práce se podařilo stanovit pět základních detailněji charakterizovaných bodů, u kterých byla určitá možnost objektivního srovnání jugoslávského samosprávného systému s vizemi československého reformního procesu z druhé poloviny 60. let. Toto porovnání je založeno na informacích čerpaných především z dobové literatury, jejichž autoři se přímo, či nepřímo podíleli na vývoji obou sledovaných událostí. S přihlédnutím na teoretické základy, cíle i postupy a mezinárodní okolnosti lze na závěr konstatovat, že jugoslávský experiment reálně představoval pro československé reformní vedení KSČ a další odborníky inspirativní materiál pro vlastní reformy Pražského jara.

Summary

Of the information acquired we can state that the Yugoslav self-management model has a lot of consistent aspects with the reform efforts of leading Czechoslovak politicians and economists of the Prague Spring. We, of course, mean the economic connections of both followed phenomena whose mutual identity results mainly from the fact that the Yugoslav experiment represented the only realistic alternative to the Soviet model of directive management which was spread in other countries of the East Block. This logically results in the fact that while searching for a new concept of the management system, the Czechoslovak reform-oriented authors of reforms tried to focus on the already existing and significantly different Yugoslav model rather than to create a completely new system not yet proven in practice. This fact is apparently the most important point which proves true the basic hypothesis of the paper that the Yugoslav experiment represented an actual inspiration for reforms of the Prague Spring.

The mentioned similarity of both economic models was successfully proven by comparing the most significant aspects of the then economic systems, which consist in similar definitions of central planning, powers and administration of enterprises, modification of price system, support to foreign trade and, to a lower extent, also private enterprise. After we have analyzed, in detail, the five basic elements of the whole comparison we can state that the basic economic mechanisms of the ever improving self-management model in Yugoslavia and the new management system in Czechoslovakia are almost identical or, at least, they are based on an analogue theoretical base.

The largest difference between the two phenomena thus results from the fact that the economic system in Yugoslavia could have been brought to real life, and due to that it could

always be modified and adapted to current needs of the Yugoslav society. On the other hand, reforms of the Prague Spring were violently suppressed by intervention of the Warsaw Treaty armies, and due to that no new model of the management system could be confronted with the real economic and market mechanisms.

Použitá literatura

- Berkopec Oton, *Jugoslávie: Soupis literatury o současné Jugoslávii a bibliografie překladů z let 1945-1956*, (Praha: Univerzitní knihovna, 1956), 34 s.
- Boháč Lubomír, *Socialistická federativní republika Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), 306 s.
- Bićanić Rudolf, *Economic policy in socialist Yugoslavia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1973), 254 s.
- Bićanić Rudolf, *Problems of planning: East and West*, (The Hague: Mouton&Co, 1967), 123 s.
- Desanti Dominique, *Tito zradil národ*, (Praha: Nakladatelství Melantrich, 1951), 151 s.
- Fusek Jaroslav, *Lidová zpráva v Jugoslávii*, (Praha: Ministerstvo vnitra, 1947), 77 s.
- Gribanov Boris Timofejevič, *Titova banda, nástroj americko-anglických podněcovatelů války*, (Praha: Naše vojsko, 1952), 128 s.
- Hronek Jiří, *Jugoslávie a SSSR*, (Praha: SNPL, 1956), 99 s.
- Jouvenel Renaud de, *Tito, maršál zrádců*, (Praha: Nakladatelství Mír, 1951), 131 s.
- Kaplan Karel, *Československo v letech 1948-1953*, (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991), 146 s.
- Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, I. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2000), 323 s. Kaplan Karel, *Kořeny československé reformy 1968, II. Díl*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2002), 425 s.
- Kardelj Edvard, *Reminiscences*, (Londýn: Blond&Briggs, 1982), 279 s.
- Kardelj Edvard, *Self-Management and the political system*, (Bělehrad: Socialist thought and practice, 1980), 287 s.
- Kardelj Edvard, *Poznámky o naší společenské kritice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1966), 183 s.
- Kirsanov Vladimir, *Jugoslávský lid pod vládou fašistických zaprodanců amerického imperialismu*, (Praha: Slovanské nakladatelství, 1951), 76 s.
- Kohout Luboš, *Specifikace socialistického vývoje Jugoslávie 1941-1956*, (Praha: Univerzita Karlova, 1968), 150s.
- Komenda Bohumil, Kožušník Čestmír, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav Československé akademie věd, 1964), 35 s.
- Kosta Jiří Jindřich, *Ekonomické aspekty kvalifikace kádrů v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty v Jugoslávii ve dnech 7.-21. července 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), 18 s.
- Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba, tržní mechanismus a ceny v socialistické ekonomice*, (Praha: Vysoká škola politická, 1968), 161 s.
- Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Zbožní výroba a zákon hodnoty v socialistické společnosti*, (Praha: SNPL, 1961), 28 s.
- Kožušník Čestmír, Komenda Bohumil, *Jugoslávský systém plánovitého řízení hospodářství a jeho problémy: (Zpráva ze studijní cesty ve dnech 10.-26. 6. 1964)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1964), 35 s.
- Maksimović Ivan a kolektiv autorů, *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1965), 457 s.
- Milcová Květa, *Maršál Tito*, (Praha: Svaz přátel Titovy Jugoslávie, 1945), 23 s.
- Nálevka Vladimír, *Horké krize studené války*, (Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 2010), 196 s.
- Opat Jaroslav, *K vývoji samosprávy v Jugoslávii*, (Praha: Ústav pro mezinárodní politiku a ekonomii v Praze, 1968), 75 s.
- Pekšev V. A. *Rozvoj národního hospodářství Federativní lidové republiky Jugoslávie*, (Praha: SNPL, 1956), 71 s.

- Pelikán Jan, Tejchman Miroslav, *Jugoslávie 1918-1991*, (Praha: Univerzita Karlova, 1994), 89 s.
- Pelikán Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2001), 401 s.
- Pelikán Jan, *Pražské jaro a Jugoslávie*, (Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2008), 377 s.
- Pernes Jiří, *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008), 199 s.
- Pirjevec Jože, *Jugoslávie 1918-1992: Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Argo, 2000), 537 s.
- Prouza Bohumil, *Některé problémy jugoslávského zemědělství: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 23. 10. až 9. 11. 1965)*, (Praha, Ekonomický ústav ČSAV, 1966), 13 s.
- Průcha Václav a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. Díl, období 1945-1992*, (Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009), 1002 s.
- Rusinow Dennison, *The Yugoslav experiment 1948-1974*, (Londýn: C. Hurst&Company, 1977), 410 s.
- Sborník Jednotně proti soudobému revizionismu: Ohlas bratrských komunistických a dělnických stran na 7. sjezd Svazu komunistů Jugoslávie*, (Praha: SNPL, 1958), 325 s.
- Stádník Miloš, *Několik statistických a nestatistických pohledů na hospodářské reformy v Jugoslávii: (Zpráva ze studijní cesty konané ve dnech 1.-22. září 1966)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1967) 54 s.
- Suchan Karel, *Jugoslávská finanční a úvěrová soustava: (Zpráva o studijní cestě do Jugoslávie ve dnech 16. 5.-2. 6. 1965)*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1965), 30 s.
- Světlý Jan, *Národ nepokoříš: rok svědkem Titovy zrady*, (Praha: Rudé právo, vydavatelství Čas, 1950), 95 s.
- Šik Ota, *Peníze za socialismu*, (Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1966), 51 s.
- Šik Ota, *Ekonomika a zájmy*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968), 349 s.
- Šik Ota, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, (Praha: Nakladatelství ČSAV, 1965), 400 s.
- Šik Ota a kolektiv, *Socialismus dnes?*, (Praha: Nakladatelství Academia, 1990), 206 s.
- Šulc Zdislav, *Dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945-1995*, (Brno, Nakladatelství Doplněk, 1998), 117 s.
- Tejchman Miroslav, Pelikán Jan a kolektiv, *Dějiny jihoslovanských zemí*, (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998), 756 s.
- Tejchman Miroslav, Litera Bohuslav, *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964-1989*, (Praha: Historický ústav AV ČR, v.v.i. 2009), 186 s.
- Tito Josip Broz, *Boj za osvobození Jugoslávie: Články a řeči z boje za osvobození národa 1941-1945*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1946), 282 s.
- Tito Josip Broz, *Cesta nové Jugoslávie*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1945), 31 s.
- Turek Otakar, *O plánu, trhu a hospodářské politice*, (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), 302 s.
- Vondrová Jitka, *Ekonomická reforma 1965-1969*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010) 485 s.
- Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, Moravec Jan, *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 1999), 580 s.
- Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír, *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen – srpen 1968)*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. 2000), 485 s.
- Vondrová Jitka, Navrátil Jaromír a kolektiv, *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970: Prosinec 1967-červenec 1968*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1995), 365 s.

Vykoukal Jiří, Litera Bohuslav, Tejchman Miroslav, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, (Praha: Nakladatelství Libri, 2004), 860 s.

Waterston Albert, *Planning in Yugoslavia*, (Baltimore: The John Hopkins Press, 1962), 109 s.